

DATE DESPRE MIȘCAREA NAȚIONAL-REVOLUȚIONARĂ, ANTIHORTHYSTĂ ÎN JUDEȚUL SĂLAJ. (1940—1944).

Smulgerea brutală a părții de nord-vest a României din trupul țării prin dictatul fascist de la Viena din august 1940, a întrerupt dezvoltarea firească a vieții economice și social-politice, culturale unitare, separînd de restul țării populația românească majoritară din teritoriul ocupat, care a fost supusă unui regim fascist brutal și sîngeros de persecuții, urmărindu-se reducerea ei numerică, deznaționalizarea, alungarea. Măsurile și crimele, violențele și fărâdelegile, cărora le-au căzut victimă un mare număr de oameni, suferințele fără seamăn, n-au reușit însă să înfrîngă și să supună pe cei oprimați.

Începînd din toamna anului 1940, în teritoriul ocupat, implicit și în Sălaj; flacăra mereu vie a conștiinței naționale a devenit mai puternică, credința românilor în dreptul sacru asupra pămîntului pe care s-au născut mai statornică, ura împotriva fascismului cotropitor îmbrăcînd formele cele mai variate ale unei rezistențe național-revoluționare, în unire cu celelalte naționalități, cu toate clasele sociale exploatate și asuprite, pentru alungarea cotropitorilor, reîntregirea frunțarilor țării, înfrîngerea fascismului.

Parte integrantă a luptei generale a poporului împotriva dominației fasciste, pentru recîștigarea independenței și suveranității României, lupta maselor populare din nord-vestul Transilvaniei împotriva ocupației horthyste, a fascismului, a adus o contribuție importantă la slăbirea și apoi înfrîngerea cotropitorilor.

Amploarea mișcării de rezistență din teritoriul ocupat, pe lîngă trăsăturile generale ale luptei antifasciste din țara noastră, are unele caracteristici și particularități specifice cum ar fi reacția firească față de politica fascistă, horthystă de desființare sau de mutilare a statului nostru național, de exterminare a unor întregi comunități omenești nevinovate, sau de aducere în stare de robie. Tocmai de aceea obiectivul principal al rezistenței nord-transilvănene era restabilirea libertății și suveranității naționale.

Principiul dreptului popoarelor la existența națională, atît de prezent în istoria Transilvaniei, drept călcat în picioare cu brutalitate și dispreț, a fost unul din izvoarele importante ale rezistenței antihorthyste, antifasciste, la fel ca și celălalt factor important reprezentat de concepția rasistă a fascismului, a horthysmului, care s-a exprimat în timpul ocupației prin orori greu de imaginat.

Politica de exterminare fizică, biologică a românilor, evreilor a altor populații nemaghiare și negermane, pe care a promovat-o horthysmul, hitlerismul în această parte de țară, a fost, de asemenea, unul din obiectivele rezistenței de aici, fiind vorba de o luptă pe viață și pe moarte, în sensul cel mai real al expresiei.

În acest teritoriu românesc aflat sub ocupația horthystă, mai apoi horthysto-hitleristă, forma principală a luptei de rezistență a îmbrăcat un caracter dominant politic, care a evoluat, pe căi specifice, diferite spre același țel, sfîrșind printr-o acțiune de amploare, exemplul sălăjenilor fiind unul dintre cele mai reprezentative.

Mișcarea de rezistență a constituit în această parte a țării un aspru examen pentru toate clasele și păturile sociale, pentru toate partidele și grupările politice, puse în situația de a dovedi în practică atașamentul lor față de cauza națiunii, de a demonstra în ce măsură sînt capabile să apere cauza maselor populare, indiferent de naționalitate, cauza dreptății, a libertății și independenței.

Acest examen a fost trecut cu succes de către clasa muncitoare din teritoriul ocupat, care și-a manifestat cu fermitate patriotismul față de interesele naționale, internaționalismul proletar, și intransigența în lupta împotriva ocupanților horthyști și hitleriști. În pofida terorii și a represuniilor, muncitorimea, fără deosebire de

naționalitate, a fost forța socială și politică principală a mișcării de rezistență, de la acțiunile de sabotaj, pînă la lupta cu arma în mînă.

Alături de clasa muncitoare, o forță dinamică în mișcarea de rezistență (în special în Sălaj) au fost masele țărănești. Muncitorilor și țăranilor li s-au alăturat pături importante ale micii burghezii și chiar o anumită parte a burgheziei influente animată de sentimente patriotice, preoțimea satelor, intelectualitatea, cercuri burghize mijlocii cu influență în cadrul cooperativelor românești¹.

Comuniștii au meritul de a fi luptat de la bun început pentru organizarea mișcării revoluționare, naționale a românilor din teritoriul vremelnic ocupat al nord-vestului Transilvaniei. În primele zile ale lunii septembrie 1940, Secretariatul C.C. al P.C.R. a dat directive membrilor de partid rămași să activeze în teritoriul ocupat, privitor la problema organizării populației românești pe baze revoluționare pentru apărarea drepturilor ei politice naționale, economice, culturale, spirituale, religioase, pentru apărarea cooperativelor românești.

Unul din documentele Secretariatului Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei elaborat la două luni după Dictatul de la Viena și trimis Comitetului Central al P.C.R. analizează situația nou creată în această parte a țării și conchide că; „în pofida schimbărilor teritoriale țelurile luptei noastre rămîn aceleași... nu s-a schimbat nici metoda de luptă a partidului nostru”².

În problema națională, documentul enunță cu fermitate principiul luptei pentru eliberarea națională a românilor din teritoriul ocupat și înregistrînd realizările existente deja pe tărîmul organizării revoluționare, naționale a populației românești subliniază că „mișcarea națională populară românească este salutată cu bucurie de Comitetul Regional. Mișcarea național revoluționară românească, lupta ei dusă pentru eliberarea națională este sprijinită de comitet din toate puterile. Despre această problemă — se arată în documentul citat — vă vom relata pe larg pe altă cale”³. Încă în septembrie 1940, Secretariatul Comitetului Regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei (pe baza îndrumărilor primite de la C.C. al P.C.R.) a început organizarea mișcării național-revoluționare a muncitorilor și țăranilor români din teritoriul ocupat, trasînd această sarcină lui Vasile Pogăceanu, unul din membrii Comitetului regional al comuniștilor⁴. S-a constituit un comitet național revoluționar care avea sarcina să conducă și să organizeze munca și din care, alături de Vasile Pogăceanu, mai făceau parte și comuniștii Pavel Bojan și prof. Teofil Vescan. În mișcarea revoluționară, națională au fost atrași intelectuali români progresiști, simpatizanți ai mișcării muncitorești, muncitori, țărani, patrioți.

Conferința ilegală de constituire a Uniunii național-revoluționare a românilor din nordul Transilvaniei a avut loc la mijlocul lunii noiembrie 1940 la Cluj și în cadrul ei a fost dezbătut și însușit programul de luptă al Uniunii care ia o atitudine hotărîită de împotrivire față de dictatul de la Viena, neacceptînd pentru nici un moment ciuntirea teritoriului României, îndemnînd la luptă pentru libertatea națională, pentru nerecunoașterea dictatului de la Viena și pentru reîntegrarea nordului Transilvaniei în hotarele firești ale României. Celelalte puncte ale programului cuprind stipulațiile privind drepturile politice, naționale, economice, sociale, culturale și spirituale ale românilor din teritoriul ocupat.

Uniunea național-revoluționară a fost o organizație concepută și construită pe filiera organizatorică a mișcării comuniste ilegale. Organizația regională era formată din trei comitete de circumscripție (Someș, Mureș, Criș), care la rîndul lor aveau comitete județene și comunale. Există un Secretariat regional, urmat de comitetele de circumscripție, cele județene, comitet financiar, aparatul tehnic, arhivă etc. Uniunea și-a înființat organizații județene în Maramureș, Năsăud, Sălaj, Cluj, Dej, Oradea, Valea Mureșului.

¹ Vezi în acest sens: Gh. I. Bodea, L. Fodor, în *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, 1974, p. 82—100.

² Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare Arh. I.S.I.S.P.), cota A. XXIV nr. 34, nr. inv. 1601.

³ Ibidem.

⁴ P. Bojan, *Vremurile mele*, București, 1971, p. 259.

Un rol important în activitatea mișcării național-revoluționare a revenit resortului din cadrul Comitetului regional al Uniunii (condus de comuniștii Vasile Pogăceanu, Iosif Bălaș, Ioan Popu) care coordona munca în cadrul cooperativelor românești, terenul cel mai propice, mai vast și mai adecvat pentru munca național-revoluționară pe care s-au întâlnit toate forțele progresiste românești din teritoriul ocupat: comuniștii, social-democrații, patrioți cinstiți din rîndurile țărănimii, muncitorimii, a burgheziei, oameni de cultură și artă, intelectuali cu vederi democratice, reprezentanți ai bisericii românești. Aici, în cadrul cooperativelor legale s-a dezvoltat baza organizatorică de masă a Uniunii național-revoluționare și tot prin mijlocirea cooperativelor se face legătura între mișcarea național-revoluționară a Uniunii ilegale și mișcarea legală, națională a Comunității românești din nord-vestul României.

Pe lângă avantaje de ordin economic pe care le oferea înființarea Centralei cooperativelor românești, ea mai permitea desfășurarea unei activități sociale, naționale, politice, culturale, populația românească avînd puțința legală de a se întruni, organiza, întemeind astfel, pe baze largi o formă solidară de rezistență împotriva exploatării economice și asupririi naționale.

Pentru a contracara încercările horthyste de a forța cooperativele românești să adere la Országos Központi Hitelszövetkezet (Centrul național al cooperativelor de credit), în circulara din 18 septembrie 1940 a grupului de inițiativă clujean se cere Federaelor vechi românești („Zorile” din Cluj, „Someșul” din Dej, „Andrei Mureșanu” din Bistrița, „Sălajul” din Șimleul Silvaniei, „V. Lucaciu” din Baia Mare ș.a.) să fuzioneze în centrala cooperativelor românești cu sediul în Cluj. Acest pas întărea mișcarea cooperatistă românească.

Adunarea generală de constituire a Centralei cooperativelor românești din nordul Transilvaniei, numită „Plugarul” a avut loc la Cluj între 20—25 decembrie 1940. În consiliul de administrație — organ reprezentativ — au fost alese persoane necompromise politic, revoluționar în fața autorităților horthyste. Președinte devine dr. Emil Hațieganu, membrii consiliului fiind Tit Liviu Moga (Cluj), dr. Victor Pop (Cluj), Nicolae Nechita (Dej), dr. Arthur Anderco (Baia Mare), Ioan Costan (Bistrița), Valer Nenciu (Bistrița), dr. Ioan Tibil (Baia Mare), Arion Calborean (Șimleul Silvaniei); Ion Buzea a preluat funcția de director.

Din partea Federaiei „Sălajul” din Șimleul Silvaniei la această adunare generală au participat: Arion Calborean (ales în comitet), Teodor Boldijar, Nicolae Barbieru (ales în comitetul de cenzori), Alexandru Nossa.

Rețeaua cooperatistă românească sălăjeană avea următoarea alcătuire. Sub direcția lui Alexandru Giuruțan se aflau cooperativele de credit din Zalău și Boian precum și cooperativele de consum din Agrij, Bogdana, Răstolț, Răstolțul Deșert, Bucium, Tășnad, Boian și cooperativa mixtă din Zalău. Gavrilă Moisa din Șimleul Silvaniei conducea cooperativele de credit din Șimleul Silvaniei, Marca, Giurtelecul Șimleului, Nușfalău, precum și cooperativele de consum din Marca, Bocșa, Cătălușa, Șumal, Giurtelecul Șimleului, cooperativa mixtă din Crasna. Gheorghe Pereș din Supuru de jos avea sarcina de a dirija activitatea cooperativelor de credit din Supuru de jos, Babța, Cig, Unimăt, precum și a cooperativelor de consum din Supuru de jos și Căuaș în timp ce Iosif Laurean răspundea de activitatea cooperativei de credit din Soimuș și a celor de consum din Cîmpia, Bădăcin, Chieșd și Soimuș⁵.

Administrația ocupantă horthystă a împărțit județul Sălaj în 7 plase: Supuru de jos, Crasna, Cehul Silvaniei, Șimleu, Tășnad, Zalău, Jibou. Prefect al județului a fost numit baronul Jósika János⁶.

Județul Sălaj, locuitorii lui, au stat permanent în atenția specială a autorităților horthyste (atît a celor militare cît și a celor civile) în tot timpul ocupației. La 23 octombrie 1940 Președintele Consiliului de Miniștri al Ungariei trimite ministrului armatei și celui de interne o notă în care „se raportează de la Zalău că trebuie urmărite cu atenție mărîtă Șimleul Silvaniei și împrejurimile deoarece de aici dirijează Maniu organizațiile secrete românești”⁷.

⁵ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 25 decembrie 1940.

⁶ *Idem*, 21 noiembrie 1940.

⁷ Honvédelmi Miniszter, Budapest, 1940, Eln. O.I. tétel, 63.404.

Rezistența românească din Sălaj ca și în celelalte județe „cedate” prinde contururi tot mai precise de la săptămână la săptămână. Într-un raport intitulat „Organizarea națională a românilor din nordul Transilvaniei” întocmit în decembrie 1940 se notează trei căi (sesizate pînă la acea dată) aparent independente: 1) calea confesională (ortodoxă, greco-catolică); 2) linia cooperativistă (Plugarul); 3) linia reprezentanților diplomației ai României în teritoriul „cedat”. Organizarea pe cele trei căi se petrece fără îndoială într-o perfectă armonie. Această întreită formă este însă importantă pentru scopul cauzei naționale, deoarece „în clipa cînd activitatea vreuniei din liniile organizatorice trece sub observația mai atentă sau este chiar interzisă de organele noastre, activitatea este continuată fără greutate de cealaltă linie”. În document se notează că are loc „o adevărată febră printre români. Ei devin mai siguri pe ei, mai conștienți și de foarte multe ori chiar agresivi”⁸.

Mișcarea comunistă și național revoluționară din Sălaj se face tot mai simțită. În decembrie 1940 la Oradea are loc o conferință a Comitetului de partid a circumscripției Criș (unde aparținea și Comitetul județean Sălaj)⁹, la care, din partea județului Sălaj a luat parte Marcel Katz, conducătorul rețelei ilegale comuniste din Jibou, din care mai făceau parte, printre alții, Friedmann Iosif, Alexandru Cosma, Mihály Elisabeta, Szabo Ludovic, Jakab Arthur, Vasile Iancău, Deutsch Hari, Trăian Chiș, Frank Hermann, Fehér István,¹⁰ ș.a. Organizații comuniste mai activau în Sălaj la Cehul Silvaniei, printre membrii numărîndu-se Alexandru Filep Schwarcz, Marta Stern, E. Silberger, Iosif Micu Klein, Gavril Borghida ș.a. avînd și un resort feminin. La Șimleul Silvaniei în celula comunistă activa, printre alții, Krelî Ludovic, la Carei autoritățile horthyste identifică pe Iosif Pereni ș.a. Celula din Nadișul Hododului îl avea în componență și pe Lukács Ferenc, celula din Tămășești fiind condusă de Văsălie Sabău și Ioan Sabău, iar cea din Ulmeni de Teodor Covaci. Alte celule de partid activau la Benesat (Emil Pop), Crasna, Ariniș, Giurtelecul Hododului, Zalău. Pe scheletul acestei rețele de partid acționa și organizația Așutorii Roșu.

Rețeaua organizațiilor Uniunii Tineretului Comunist în județul Sălaj era subordonată Comitetului Teritorial U.T.C. din nordul Transilvaniei, pe filiera Baia Mare—Oradea—Cluj, avînd printre cele mai puternice organizații pe cele din Cehul Silvaniei (cu celele sâtești la Nadișul Hododului, Agîrbicium, Benesat, Ulmeni, Crasna) și de la Jibou, cu mai multe celule în orașul Zalău, la Ciglean, Borza¹¹.

Mișcarea național-revoluționară în Sălaj se întărește considerabil la începutul anului 1941 cînd la Oradea are loc o nouă conferință a conducerii de partid a Circumscripției Criș, unde s-au adus hotărîri importante și pe linia organizării maselor populare românești sălăjene. În acele zile ale lunii ianuarie 1941 în Sălaj a fost răspîndit manifestul-program al Uniunii național-revoluționare a românilor din nordul Transilvaniei intitulat: „Pentru ce luptă Uniunea muncitorilor și țărănilor români din Ungaria”¹².

După cum se poate reconstitui din documentele poliției secrete horthyste (care, însă, nu a ajuns în posesia tuturor datelor), mișcarea național-revoluționară sălăjeană era condusă la Zalău, încă din octombrie 1940 de Ilovici și Ilie Lupa (Lupan?), la Jibou de Alexandru Cosma, Vasile Iancău, Trăian Chiș, la Ciglean (6 kilometri de Jibou) în frunte se afla un anume Valentin (al cărui nume întreg nu a putut fi identificat de autoritățile horthyste), la Giurtelecul Hododului începînd

⁸ Arh. Stat Cluj, Fond Prefectura județului Cluj. Acte confidențiale ale prefectului, 1940, dosar 4, nenumărat.

⁹ Az 1941, évi erdélyi kommunista nyomozás összefoglalása (Sinteza urmăririi comunistilor din Transilvania în anul 1941). Actele de acuzare și motivările de sentință în procesele comunistilor, grupurile Satu Mare, Sălaj, Bihor și Sighet. Comandamentul general de urmărire a jandarmeriei coroanei ungare, nr. 10.002 B.K., 30 septembrie 1941 (în continuare: „Sinteza”), în Arhiva I.S.I.S.P., fond nr. XII, dosar nr. 1191.

¹⁰ Idem, p. 59.

¹¹ Hadtörténeti Intézet Levéltára, Honvédelmi Miniszter, Budapest, P. gy. M (1940) (în continuare H.I.L., H.M.).

¹² Sinteza, p. 57.

cu luna octombrie 1940 îndeplinește sarcini organizatorice pe linie național-revoluționară Zaharia Andreicuțu¹³.

La Benesat, mișcarea național-revoluționară are în frunte pe Emil Popa cu mai mulți săteni, din inițiativa cărora a luat ființă și o celulă comunistă, național-revoluționară în comuna Olpret (azi Bobilna)¹⁴. La Ulmeni, pe linie național-revoluționară a acționat Teodor Covaci, cei de aici fiind în legătură pe linie organizatorică cu Ioan Pop din Recea, cu Ioan Ciocotișan, Iosif Jurescu, Vasile Bucova, cu tineri din Baia Mare și împrejurimi, cu Vasile Coroianu și Simion Mohola din Dej ș.a.m.d.

Legăturile membrilor mișcării național-revoluționare erau diversificate, multiple, mergînd pînă în centrele importante de la Cluj, București. Comunistul Pavel Bojan, unul din conducătorii Uniunii național-revoluționare, notează: „Deoarece autoritățile horthyste erau foarte rafinate și aveau experiență în descoperirea organizațiilor revoluționare, trebuia să ne camuflăm activitatea cît mai bine. Sedințele Comitetului Național-Revoluționar nu le țineam în locuințele folosite de comuniști. De asemenea trebuia să avem grijă ca activitatea noastră să nu se confunde cu activitatea Partidului Communist. Ca să-mi acopăr activitatea, respectiv ca să mă pot deplasa în unele localități și să-mi justific existența mi s-a aprobat ca să mă ocup și de cumpărarea și vînzarea de vaci cu lapte. Sub acest pretext am putut călători fără să fiu suspectat pe la țiguri în centre românești ca Gherla, Dej, Năsăud, Bistrița, Gilgău, Jibou și Bonțida, unde cu fiecare ocazie cumpăram cîte o vacă pe care o aduceam și o vindeam la țîrg în Cluj.

Țîrgurile de vite erau cele mai bune locuri de întîlnire și de a discuta cu țărani și chiar cu intelectualii de la sate¹⁵.

Liviu Trufașiu, unul din preoții sălăjeni participanți activi la mișcarea de rezistență antihorthystă, notează cîteva date interesante privitoare la activitatea național-revoluționară din Sălaj: „La sfîrșitul lunii februarie 1941 a venit la mine tîmplarul Lupa (Lupan?) Ilie din comuna Aghireș (Zalău, care activa, avînd rol conducător, în mișcarea național-revoluționară din Sălaj n.n.), sosit din România. A adus o scrisoare închisă pentru avocatul George Aciu. Negăsindu-l acasă, m-a rugat ca întîlnindu-l să-i predau scrisoarea. Peste două zile atît Lupa cît și Aciu au fost arestați. Lupa a spus că mi-a dat scrisoarea adusă pentru Aciu. De la Cluj au venit două persoane de la contraspionaj la mine. M-au întrebat dacă-l cunosc pe Lupa și ce știu despre el. Le-am spus că a fost în România de unde a adus o scrisoare pentru George Aciu, care nefiind acasă, m-a rugat să i-o predau. Cerindu-mi scrisoarea am predat-o imediat, La Aciu au găsit cîteva mii de pengö. M-a întrebat ce bani am, le-am spus că vreo 400—500 pengö, din care 200 sînt ai băncii Sylvania al cărei casier eram eu. Am fost dus la poliție (...) Găsindu-mă nevinovat în legătură cu scrisoarea nu m-au dus nicăieri atunci.

În luna decembrie 1941 atît Aciu cît și Lupa au fost trecuți în România pe bază de schimb¹⁶.

Orice manifestare a împotrivirii spontane, a rezistenței organizate era urmărită cu atenție și raportată prompt de o întreagă rețea de instituții specializate, urmăritori, agenți. Chiar și organele românești de contrainformații, în ianuarie 1941, printr-un raport al Poliției de ordine din Oradea, semnalează că în județele limitrofe Bihorului, s-a „reinnoit și înăsprit tratamentul barbar de la începutul cederii...

Însă populația de jos (maghiară n.n.) care este lipsită de ocazia de muncă fiind completamente lipsită nu numai de posibilitățile de cumpărare, ci chiar și de alimentele de primă necesitate, își manifestă revolta față de autoritățile maghiare, spunînd că, în era românească aveau posibilitatea și să muncească și să trăiască în mod omenesc, ceea ce în Ungaria Mare le este exclus.

Astfel, într-o serie de centre din Nordul Ardealului cedat, ca județele Satu Mare și Sălaj, cu ocazia unor manifestații publice ținute de către români, ungurii

¹³ Idem, p. 60.

¹⁴ Idem, p. 59.

¹⁵ P. Bojan, *op. cit.*, p. 263.

¹⁶ L. Trufașiu, „Suferințele protopopului Liviu Trufașiu din Zalău, județul Sălaj, în anii 1940—1944“, mss., p. 7—8.

nemulțumiți și-au manifestat public dorința de realipire cu România, în urma cărora autoritățile maghiare au părăsit comunele fără să încerce a li se împotrivi.

De asemenea și maghiarii refugiați sau repatriați din România în Ungaria, în urma spulberării visurilor de a-și găsi și primi posturile și plasamentele dorite, după nesfârșite așteptări au ajuns a regreta amarnic plecarea din România, manifestându-și mereu dorința de a reveni în țară¹⁷.

Poliția horthystă din Șimleul Silvaniei în raportul evenimentelor pe luna martie 1941 trimis organelor superioare de la Budapesta subliniază că românii de aici țin tot mai des întruniri secrete. Comuniștii au programat o acțiune de masă pentru ziua de 21 martie. Conducătorul partidului fascist al Crucilor cu săgeți (nyilas), Szálasi, a fost în martie 1941 în Șimleu, dar nu a fost primit prea călduros, în timp ce sindicatul oficios M.E.M.O.SZ, aflat sub conducerea Partidului social-democrat a reușit să-și alcătuiască o grupă alcătuită din 50 de persoane condusă de Eder József. Sînt încercări de organizare și din partea Erdélyi Párt-ului (Partidul Ardelean), încercînd să atragă oamenii prin intermediul ziarului local „Szi-lágyosmlyo”, oferindu-le locuri de muncă; aveau și o grupă de tineret¹⁸.

În luna aprilie 1941 se înregistrează o creștere a numărului de șomeri din Zaláu. În noaptea de 16 aprilie cu ocazia sărbătoririi împlinirii a un an de la ocuparea de către Ungaria horthystă a Slovaciei de sud, autori necunoscuți au smuls 4 steaguri horthyste de pe unele clădiri oficiale din Zaláu. Raportul poliției atrage atenția că unicul organ de presă al românilor din teritoriul ocupat, cotidianul „Tribuna Ardealului” ce apărea la Cluj, are numai în Zaláu, în aprilie, 50 de abonați¹⁹, număr care în iunie ajunge la 100, iar în iulie 1941 la 260²⁰.

În ședința secretariatului Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei din 10 mai 1941 a fost analizată activitatea mișcării național-revoluționare și s-a conchis că munca depusă în cadrul acestei organizații este ascendentă și că s-au obținut rezultate merituorii pe această linie²¹, remarcîndu-se „acțiunea populației românești, susținută de Partidul Comunist pentru desprinderea Ardealului de Nord (de Ungaria horthystă n.n.) și realipirea de România”.

În aceeași perioadă se observă că la minele sălăjene de la Lupoia, Surduc, Cristofel muncitorii români și maghiari se pregătesc să-și apere drepturile prin acțiuni greviste.

Încercînd diferite forme și posibilități pentru a se putea întruni, românii sălăjeni inițiază crearea unei societăți sportive, o secție de popice sub numele de „Unirea”, la Zaláu, în data de 7 iunie 1941. S-au întrunit 22 de persoane care au ales ca președinte pe Nicolae Bărbieru iar ca secretar pe Aurel Țap. Ședința de constituire nefiind legală, participanții sînt puși sub urmărirea poliției²².

Tot mai dese sînt cazurile de încălcare a dispozițiilor guvernamentale. Astfel, la 18 iunie 1941, poliția din Carei raportează că în biserica greco-catolică din localitate a avut loc o slujbă oficiată de vicarul Pășcut și preotul Ioan Lobonțu, unde, împotriva ordinelor date de către autoritățile horthyste, la sfîrșitul slujbei nu s-a cîntat imnul maghiar, ca de altfel și în alte asemenea ocazii²³.

După ce la 27 iunie 1941 guvernul horthyst a declarat război Uniunii Sovietice, pe teritoriul ocupat al nord-vestului României organele represive au trecut la arestarea și internarea în lagăr a comuniștilor și antifasciștilor (români, evrei, maghiari, germani ș.a.). Cu această ocazie mișcarea de rezistență comunistă, național-revoluționară, antifascistă, antihorthystă, a primit lovituri grele. Sînt arestați

¹⁷ Arh. Stat Bihor, Fond Prefectura județului Bihor, corespondență confidențială, Dosar IV/55/1941, f. 15—17.

¹⁸ Magyar Szocialista Munkáspárt, Központi Bizottság, Párttörténeti Intézet Archivuma (Partidul socialist al muncii din Ungaria, Comitetul Central, Arhiva Institutului de istorie a Partidului), Budapesta, în continuare P.I.A./, B.M. VII, res., 651 f. 2 cs. 1941—7—6000, II.

¹⁹ *Idem*, 1941—7—6000, I, p. 26.

²⁰ *Idem*, II, p. 397, 467.

²¹ K. Hillel, *Memoriile scrise în 1945 despre căderea organizației de partid din nordul Transilvaniei în iulie 1941*, mss., p. 33.

²² P.I.A., B.M., VII, res., 651 f, 2 cs/1941—7—6000, II, pg. 397.

²³ *Idem*, I, p. 50.

și anchetați prin torturi sălbatice peste 1200 de luptători antifasciști, (printre care și zeci de sălăjeni), mai târziu judecați, condamnați la ani grei de detențiune în închisori și lagăre²⁴.

Tocmai în aceste momente grele pentru mișcarea comunistă, național-revoluționară, de rezistență anti-horthystă, la București, în ziua de 6 septembrie 1941, C.C. al P.C.R. elaborează documentul programatic intitulat „Platforma program”, în interesul creării Frontului Unic Național, care la punctul 4 declară lupta „împotriva dictatului hitlerist de la Viena asupra Ardealului, pentru eliberarea popoarelor (naționalităților n.n.) din Ardeal de sub jugul lui Hitler, pentru libertatea lor națională”²⁵.

Intuind atmosfera ce domnea în rindul maselor populare din România în legătură cu situația românilor din nord-vestul Transilvaniei, în raportul ambasadorului Ungariei la București, Nagy László, trimis la Budapesta în ziua de 9 septembrie 1941 se scria: „Opinia publică cere deja în mod deschis retragerea armatei române de pe frontul din Răsărit, căci ea trebuie să fie ferită de noi vărsări de sânge, iar forțele trebuie păstrate îndeosebi pentru recucerirea Transilvaniei. Acest punct de vedere este susținut deschis, îndeosebi de către Maniu și de ardelenii din jurul său; dar (...) Antonescu — cu siguranță ca urmare a presiunii germane — nu este de aceeași părere și se menține pe poziția continuării luptei”²⁶.

În acest răstimp, în Sălaj, pe linia mișcării național-revoluționare se încearcă întărirea mișcării cooperatiste. Astfel, la Șimleul Silvaniei Cooperativa de credit „Acțiunea” s-a contopit în octombrie 1941 cu Cooperativa de credit „Muncitorul” pentru a-și întări puterea, fiind deci, prin intermediul Cooperativei „Plugarul” în legătură directă cu banca „Albina” din Cluj²⁷.

Faptul este sesizat și de rapoartele pe luna noiembrie 1941 ale prefectului Sălajului către Ministrul de Interne Keresztes Fischer căruia îi scrie că „românii se organizează, cer să se înființeze cooperative în toate comunele”, continuând: „românii au un sistem informațional foarte prompt, află imediat totul și orice veste bună de dincolo (din România n.n.) îi bucură, se vede aceasta în comportarea lor și în flacăra speranței care le luminează chipul în asemenea ocazii”²⁸.

Un alt raport de prefectură, din 28 noiembrie 1941, cere „măsuri hotărâte împotriva mișcărilor *iredentiste române*, care se înmulțesc din zi în zi... Această mișcare ține sub agitație unele regiuni locuite de români.

Românii aduc prin contrabandă reviste, publicații iredentiste, aduc mesaje, svonuri prin cei care trec oficial sau nu granița («Rezistați, în ianuarie se întorc români», etc.).

Ministrul de interne a luat pașapoartele tuturor celor bănuși de a face propagandă iredentistă, dar se cere continuarea acțiunii”²⁹.

Poliția din Zaláu ia măsuri pentru a desființa posturile telefonice particulare ale românilor, printre care și cel al avocatului Augustin Pinteș, socotit unul din conducătorii mișcării naționale a românilor căruia i se stabilește un regim de supraveghere permanentă³⁰.

Începând din toamna anului 1941, din județul Sălaj (ca și din alte județe din teritoriul ocupat), mii de bărbați sînt duși la muncă forțată, de pădure, în Germania. Din Motiș 23, din Trezneza 24, din Domnii 49, din Soimuș 22, din Bălan 40, din notariatul Creaca 220, din Jibou 17, din notariatul Cuceu 41, din Guruslău 52, din Sălăjiș 87, din Nadiș 15, din notariatul Bicaz 108, din Oarța de sus 80, din Oarța de jos 39, din Oarța de mijloc 37, din Cehul Silvaniei 25, apoi din notariatul Cuceu 39, din Jibou 17, din Tășnad 25, din Guruslău alți 53.

În memoriul înaintat la 30 noiembrie 1941 de președintele Asociației de Tir din Ungaria, baronul Atzél Ede și de Hejas Iván, conducătorul „Gărzii Zdrentăro-

²⁴ I. Micu, *41 de zile în ghearele DEF-ului*, 1974.

²⁵ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XXIV-2.

²⁶ *23 August 1944. Documente*, I, București, 1984, p. 307.

²⁷ P.I.A., B.M., VII, res. 651 f. 2 cs./1941—7—6000, II, p. 700.

²⁸ *Idem*, 1942—7—6491.

²⁹ Arh. Stat Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, acte confidentiale ale prefectului, 1941, dosar 3, nr. 225.

³⁰ P.I.A., B.M., VII, res. 651, f. 2 cs./1941—7—6000, II, p. 932.

șilor“, primului ministru dr. Bărdossy László, prin care se propuneau măsuri menite să ducă la deznaționalizarea și eliminarea românilor din partea de nord-vest a Transilvaniei, printre altele, se arăta că „acest principiu trebuie realizat pe pământul Ardealului, unde numărul românilor și puterea lor economică întrece cu mare intensitate insulele maghiare. Nu e permis să uităm că în spatele românilor din Ardeal stă toată puterea unui stat român (...)

Trebuie să recunoaștem că în Ardealul de nord românimea și azi privește stăpînirea maghiară ca trecătoare și este convinsă că stăpînirii trecătoare maghiare îi va lua locul din nou stăpînirea română.

Intelectualii români rămași în Ardealul de nord — preoți, învățători, avocați, medici — sînt într-o continuă legătură cu consulatele române din Cluj și Oradea și cu Bucureștiul. Acest contact, această legătură este imposibil să fie oprită din motivul hotărului natural și alte motive. Intelectualitatea română e ca și un conducător spiritual al românimii și în Ardealul de nord din punct de vedere românesc îndeplinește o misiune foarte importantă. Aceasta, fără discuție, deoarece statul român n-a abzis definitiv de teritoriul Ardealului de nord și nu se împacă cu arbitrajul de la Viena, teritoriul Ardealului de nord și azi îl privește ca teritoriu român³¹

Se întărește, odată cu trecerea timpului fenomenul refugierii în urma masacrelor, a maltratărilor, a opririlor, a recrutării forțate la detașamentele de muncă în Germania. Trecerea a mii și mii de tineri sălăjeni peste granița vremelnică, în România, dintre care mulți s-au înrolat voluntari în armata română hotărîți să lupte cu arma în mînă pentru eliberarea meleagurilor natale și alungarea cotropitorilor, a constituit încă o expresie a rezistenței antihorthyste în această parte a țării. Uneori fenomenul capătă proporții de masă. Astfel, la 28 noiembrie 1941, 60 de țărani români din comuna Sighetul Silvaniei, alungați de pe pămînturile lor de către baronul Kemény Árpád, manifestează la Cluj, în fața consulatului românesc cerind să treacă în grup în România. Sînt împrăștiati de jandarmeria horthystă³².

Lovită greu în vara anului 1941, mișcarea comunistă, antifascistă din nord-vestul Transilvaniei se reorganizează în primăvara anului 1942, fapt recunoscut cu stupefacție de însăși poliția horthystă care raportează că organizații ale partidului comunist au reapărut la Cluj, Oradea, Tîrgu Mureș, Miercurea Ciuc, Dej, Zalău, Baia Mare, Satu Mare, Reghin și în unele comune inclusiv din Sălaj³³.

Populația românească este urmărită în continuare cu atenție în toate manifestările ei și pentru cele mai diverse „vini“, românii sînt arestați, internați în lagăre, intermițați. După datele oficiale horthyste între 1 iulie 1941—4 martie 1942 au fost arestați 1441 de români³⁴. Printre altele, raportul prefectului Sălajului pe luna ianuarie 1942 notează că „din rîndul naționalității române au fost arestați pentru propagandă națională preotul greco-catolic din Zalău Liviu Truțașiu și învățătorul Alexandru Secui din Călacea“³⁵. În martie 1942 același prefect raportează că „atmosfera politică din județ este încărcată datorită condițiilor grele ale alimentației publice, din care cauză mare parte a populației este nemulțumită. Situația este agravată și de propaganda ascunsă a evreilor și românilor (...)

Poliția din Zalău a confiscat aparatele de radio de la 38 de evrei care ascultau posturi străine și făceau propagandă sionistă ori comunistă.

Efectul propagandei prin radio se face simțit îndeosebi în rîndul românilor care ascultă radio București, care îi însuflețește, tocmai de aceea cerem ca legea privind confiscarea aparatelor de radio să fie extinsă și asupra românilor.

La Șimleul Silvaniei a fost internat preotul greco-catolic Cornel Darabont care de sărbătorile Paștelui a refuzat să dea voie preotului militar greco-catolic

³¹ 23 August 1944, I, p. 328.

³² Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1941, Actele prefectului, dosar nr. 3, acta nr. 1917.

³³ D. Csátári, *Forgó-szélben. Magyar-román viszony, 1940—1945*, Budapest, 1969, p. 200.

³⁴ Gh. I. Bodea, în AIIA, 17, 1974, p. 201.

³⁵ P.I.A., 651 f. 2/1942—7—6491, pg. 11.

din armata ungară să țină ostașilor horthyști slujbă în biserică, spunind că e biserică românească și că acolo nu se face slujbă decît în limba română.

Organizarea românilor e dovedită și de faptul că în luna trecută episcopia ortodoxă română a împărțit danii de 5.600 pengő în comunele notariatului Treznea.

În rîndul populației provoacă o mare amărăciune faptul că nu au nici atîta porumb și cartofi pe care să-i însămînteze.

Au sosit mai multe plîngeri că familiile persoanelor care își îndeplinesc obligațiile militare, nu primesc ajutoarele ce li se cuvin³⁶.

În primăvara anului 1942, în Sălaj „românii continuă fuga peste graniță din cauza chemărilor în armată — raportează în aprilie 1942 prefectul județului —. Faptul că familiile celor chemați în armată nu au primit ajutoarele ce li se cuvin a avut o proastă influență asupra atmosferei politice.

Sînt înștiințat din Șimleu că țărani și proprietarii români de pămînt sînt înștiințați de anumite elemente din România să însămînteze numai atîtea pămînturi, cîte le sînt necesare pentru asigurarea propriei alimentații. N-am reușit să dau de firul acestor acțiuni de sabotaj economic, înafara unui singur caz, la Cehul Silvaniei, unde autorul a fost internat (...)

Din cauza lipsei cartofilor și porumbului de sîmîntă peste 10% din suprafața arabilă a rămas neînsămîntată.

Alimentația publică este foarte dificilă. Din populația totală de 287.000 suflete pe județ, azi își așteaptă rațiile oficiale de alimente 245.000. Rațiile de făină sînt neîndestulătoare, untura lipsește³⁷.

Pe lîngă lipsurile de această natură se înregistrează noi și noi persecuții împotriva populației românești. În comuna Domnii-Bîrsa instructorul de levante a pus la jug pe tinerii români și i-a obligat să are terenul de instrucție pentru a-l planta³⁸. Mai mulți români din Ileanda sînt persecutați pentru că se adună la locuința lui dr. Gheorghe Stoica, fost gazetar, ascultînd posturile de radio București și Londra³⁹. Din comuna Treznea au fost internate în lagăr sub diverse învinuiri 26 de persoane printre care se numără notarul Vasile Mărcuș împreună cu soția, Ananie Sabău, Vasile Romitan, Gheorghe Puradi, Vasile Caraba ș.a.⁴⁰

La 2 iunie 1942 Consiliul de Miniștri de la Budapesta a organizat trimiterea în Germania a 5.000 de muncitori agricoli și forestieri din județele din nord-vestul Transilvaniei, în exclusivitate din rîndul nemaghiarilor și negermanilor (români, rusini etc.). Conform planificării din județul Maramureș trebuiau trimiși 700 de muncitori, din Satu Mare 700, din Bistrița-Năsăud 500, din Cluj 450, din Solnoc-Dăbica 500, din Sălaj 450 ș.a.m.d.

Cei trimiși puteau fi bărbați peste 48 de ani și tineri sub 17 ani precum și femei (fără restricții de vîrstă)⁴¹.

În nota informativă nr. 1568 din 24 iunie 1942, întocmită de Legiunea de jandarmi Bihor se arată că „în regiunea Sălajului teroarea maghiară și lipsa de alimente a cîus pînă acolo încît o parte din locuitorii comunei Preuteasa (Crasna) au folosit pentru mîncare diferite verdeturi crude din care cauză au murit. Un medic maghiar făcînd autopsia cadavrelor a găsit în intestine verdeturi crude nemistuite (trifoi) (...)

Din cauza acestor persecuții locuitorii se vād nevoiți să se refugieze în România (...).

În partea de nord a județului — teritoriul cedat — autoritățile administrative ungare au dat ordin ca fiecare notariat să dea pentru aprovizionarea armatei maghiare un număr fixat de vite pentru tăere (...).

Din cauza lipsei de alimente, în regiunea Sălajului se aud diferite cîntece

³⁶ *Idem*, p. 24.

³⁷ *Idem*, p. 37—39.

³⁸ *Idem*, p. 37.

³⁹ Arh. Stat Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1944, Pachet 1316, dosar 32, nr. 1572/20 martie 1942.

⁴⁰ C. Grad, în Acta MP, 9, 1985, p. 538.

⁴¹ Arh. Stat Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1942, Acte confidentiale, Pachet 1210, dosar 1, nr. 146 prez; Pachet 1215, dosar 14, nr. 56/2 iulie 1942.

cari sunt cîntate de tineretul maghiar din care mai specific este următorul (...): „Horthy, Csáky, Teleki / Koldus máma mindenki.”⁴²

Date și cazuri concrete sînt înserate în nota informativă din 17 iulie 1942 în care se arată că în Bihor, în Sălaj autoritățile horthyste „au luat măsuri pentru blocarea grîului”.

În ziua de 8 iulie a.c. au sigilat toate morile cu scopul de a nu mai putea măcina nimeni.

Se zice că acestea vor fi închise pînă la 1 august 1942 (...).

S-a pus în vedere locuitorilor din teritoriul cedat că nu au voie să scoată nici un cuib de cartofi, amenințîndu-i că cei ce nu vor respecta aceste dispozițiuni vor fi amendați cu suma de 300 pengő și pedepsiți cu trei luni internare în lagăr.

În comuna Camăr-Sălaj în zilele de 8—9 iulie 1942 autoritățile administrative comunale însoțite de jandarmii unguri, au adunat de la locuitori 300 bucăți vite cornute pe cari în ziua de 10 iulie 1942 le-au îmbarcat în vagoane dîndu-le destinația Italia.

Celor de la care s-au ridicat aceste vite autoritățile ungare nu le-au făcut nici un fel de plată ci li s-au eliberat bonuri⁴³.

În aceeași lună „autoritățile maghiare au început exproprierea pășunilor comunale de la sătenii români din județele Sălaj, Cluj și Satu Mare, lăsînd aceste comune fără nici o pășune și obligînd țărani români să-și vîndă vitele. Pășunile comunale au fost redade foștilor proprietari (grofii, baronii unguri expropriați prin reforma agrară românească de după primul război mondial n.n.). Astfel de exproprieri de pășuni s-au făcut în județul Sălaj în comunele Benesat, Soimus, Surduc (...). În mai multe comune din județele arătate mai sus, sub diferite pretexte, s-au făcut confiscări de moșii particulare și retrageri de brevete, de la țărani români. Autoritățile maghiare recurg la aceste crime pentru a forța pe țărani români să-și părăsească avutul și să se refugieze în România”⁴⁴.

Situația disperată a populației românești este tot mai apăsătoare atît în Sălaj, cît și în celelalte județe. Mișcarea național-revoluționară, cea cooperatistă încearcă să însuflețească, să organizeze, să țină trează conștiința maselor populare românești, cu atît mai mult, cu cît guvernul horthyst, la mijlocul lunii iulie 1942, extinde asupra județelor aflate sub ocupație judecata statarială, care condamnă la moarte orice încercare de deteriorare sau distrugere a oricăror obiecte, „în deosebi prin incendierea semănăturilor, furajelor și a articolelor de consum, sau va aduce în mod intenționat avantaje inamicului sau va leza interesele apărării naționale (...)

Instanțele statariale vor pedepsi cu moartea, înafară de autori și de complici, pe membrii asociațiunilor constituite pentru săvîrșirea unor asemenea acte precum și pe instigători”⁴⁵.

În Sălaj, pe linia cooperăției românești se reușește, după multe demersuri și intervenții să se obțină aprobarea pentru ținerea adunărilor generale statuare ale cooperativelor „Plugarul” sau altor cooperative românești, cărora le-au fost refuzate sistematic asemenea autorizații⁴⁶. În vara anului 1942 se simte și o înviorare pe linie confesională a rezistenței românești, prin vizitele unor înalți prelați (ortodoxi și greco catolici) în localități sălăjene precum: Hurez, Ponița, Carei Mari, Santău, Sudurău, Hotoan, Căuaș, Curitău, Cimpia, Bocșa, Hereclean, Badon, Sighetul Silvaniei, Tășnad, Sărăușad, Zalău, Supuru de jos, Supuru de sus, Giorocuța, Pereceni, Siciu, Șimleul Silvaniei, Bogdana etc.⁴⁷, prilej de adunare și acțiune a maselor țărănești și intelectuale românești, caracterizate de unul din conducătorii mișcării național-revoluționare românești, drept o manifestare eloe-

⁴² Arh. Stat. Timiș, Fond Legiunea de jandarmi Timiș, dosar 248/1942—43, f. 196. Traducerea versurilor; „Horthy, Csáky, Teleki/Cerșetori sintem cu toții”.

⁴³ *Idem*, f. 208.

⁴⁴ Arh. Stat. Alba, Fond Poliția orașului de reședință. Alba Iulia, dosar nr. 22/1942, f. 72.

⁴⁵ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 12 iulie 1942, p. 1.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, 17 iulie 1942, 25 august 1942, 13 noiembrie 1942.

ventă „în epoca participării active a maselor la procesul de gândire politică” în care se subliniază „mai degrabă bunul simț al păturilor muncitoare — țărani și lucrători — care s-a dovedit mai puțin oscilant decât concepțiile clasei burgheze”⁴⁸.

În aceste luni autoritățile horthyste din Sălaj sînt nevoite să recunoască: „În rîndul românilor se observă o intensificată fugă peste graniță. În luna mai 1942 au trecut clandestin granița 646 de români fugind de recrutările din armată ori din cauza nemulțumirilor provocate de alimentația proastă, discriminatorie.

Alexandru Zetna, care a fost două luni la Arad și s-a întors, a spus că cei fugiți la Arad se prezintă la fostul director de bancă din Șimleul Silvaniei, Victor Gheție, care îi protejează în diferite munci”⁴⁹.

În iunie 1942 prefectul Sălajului raportează la Budapesta: „Despre români se spune că ei țin legătura cu România, dar date concrete despre acest lucru nu am aflat.

România va trimite românilor din nordul Transilvaniei 1.000 vagoane cu porumb, ca să arate că se îngrijește de românii de aici.

Intelectualii români țin permanent legătura cu „Țara” prin consulatele românești (de la Cluj și Oradea n.n.).

Zi de zi, tot mai mulți români se adresează Comisiei mixte de ofițeri germano-italiană, care s-a deplasat să examineze plîngerile, „nemulțumirile românilor la data de 5 iulie 1942 în localitățile Zalău, Jibou, Agrij. Nu s-au întimplat incidente deosebite”⁵⁰.

Despre felul cum erau „organizate” aceste audiențe în fața comisiei mixte germano-italiene (Hencke/Rogeri), stă mărturie telegrama nr. 20 din 5 august 1942 a lui Damerau, delegat special al comisiei, care raportează la Berlin: „Martorii de naționalitate română aparținînd delegatului special au fost cercetați în mod repetat, înainte sau după interogarea lor, de autoritățile locale maghiare și în cîteva cazuri chiar și amenințați. Mai departe, cetățenii minorității române care au voit să se prezinte în fața Comisiei cu mărturii au fost împiedecați în intențiile lor de organele de poliție (...)

Activitatea delegatului special s-a lovit în continuare în mod frecvent de greutățile că populației românești (...) îi era teamă să mărturisească adevărul din cauza fricii față de urmările ulterioare din partea autorităților locale. De aceea noi am fost din nou constrînși (...) în astfel de cazuri serioase să ne îngrijim, prin intermediul delegaților și ofițerilor de legătură, de apărarea deosebită a marturilor de represalii”⁵¹.

Cu toate acestea, așa după cum rezultă din raportul pe luna decembrie 1942 a prefectului Sălajului, „românii își continuă activitatea de propagandă națională. Vicarul greco-catolic din Șimleu, Cornel Darabont, e tot mai des vizitat de preoții de pe sate. Românii așteaptă cu încredere viitorul. Se observă nemulțumiri, chiar mișcări de mai mică amploare”⁵².

În ianuarie 1943, la Budapesta, a fost pus pe rol procesul primului grup de comuniști din partea de nord-vest a Transilvaniei arestați în 1941. Apoi, la 24 februarie 1943 este declanșat „procesul monstru” în cursul căruia au fost deferiți justiției horthyste 664 de comuniști, antifasciști români, evrei, maghiari din partea de nord a Transilvaniei. Procesul va dura peste patru săptămîni și va fi organizat grupat în mai multe localități: la Cluj, cei 119 comuniști din localitate, cei din Dej și Bistrița; la Tîrgu Mureș cei 186 din județele Mureș—Turda, Ciuc, Trei Scaune, Odorhei; între 5—26 mai 1943 la Satu Mare au fost judecați cei 169 de comuniști din județele Satu Mare, Sălaj și Bihor.

Concomitent, se înăsprește exploatarea și oprimarea națională a românilor. Astfel, în 1943 rechiziționarea românilor pentru muncă are loc într-un ritm intens (înafara celor concentrați în companii de muncă forțată). Printre mulți alții, din județul Sălaj au fost duși la muncile forestiere 95 de țărani din Stîrci, 25 din Cli-

⁴⁸ *Idem*, 22 iulie 1942, p. 1.

⁴⁹ P.I.A., 651 f. 2/1942—7—6491, p. 37.

⁵⁰ *Idem*, p. 64—65.

⁵¹ Arh. Stat București, colecția microfilme S.U.A., rola 263, T. 120—232. c. 187918—187919. Auswärtiges Amt, Rumänien, Serial 244.

⁵² P.I.A., 651 f. 2/1943—7—1009, pj. 9.

nimăt, 22 din Asuagiu de Jos în pădurile din Valea Neagră (îngă Firiza — Baia Mare). La 23 februarie 1943 prin hotărîrea nr. 1044/1943, prim pretorul plășii Crasna, a obligat 149 de țărani din Bănișor, Ban, Perecei, Hurez-Poinița, Cizer, Boian, Pria, Pleșca, Săg, Nol, Sirbi, Tușa să se prezinte la lucru la cariera de piatră din Ciucea⁵³.

Din județul Bihor au fost rechiziționați 680 de țărani din Nadăr, Spinuș, Ciulești, Hâncești, Sălișteștea, Gurbești, Sacalasău, Picleu, Țigăneștii de Criș, Brusturi și duși la munci de pădure în munții Rezului (Plopiș), în Sălaj. La Surduc (Sălaj) lucrează 400 de concentrați români. Compania 1019, formată din 200 de români concentrați lucrează la Cuciulat (Sălaj). Cu toții au parte de același regim neomenesc; lucrează în zdrențe, murdari, cu paraziți, flămînzi, epuizați, expuși pericolelor și accidentelor de muncă. Printre alții, Aurel Hadade din Stîrci (Sălaj), de 36 de ani, a fost strivit de lemne în pădurea de lingă Firiza. A fost înmormîntat pe loc, la 15 martie 1943.

Remunerarea muncii: un om care se angajează liber la tăiat lemne cîștigă 7—10 pengö pe zi. Unul adus cu forța e plătit cu 2—4 pengö⁵⁴.

Pînă la 12 septembrie 1943 au fost identificate 73 de companii-detașamente de muncă forțată, formate numai din români care lucrează pe teritoriul Ungariei dar și în nord-vestul Transilvaniei. Sălăjenii fac parte din aceste companii, în grup sau dispersați, unele din aceste companii lucrînd chiar în Sălaj: la Valea lui Mihai compania nr. 220 cu un efectiv de 250 oameni, la Șimleul Silvaniei, compania nr. 1018 cu un efectiv de 200 oameni, la Nușfalău compania nr. 1034 cu un efectiv de 430 oameni, la Surduc o companie cu un număr de 400 oameni, la Cuciulat o companie formată din 150 de oameni, la Jibou o companie cu un efectiv de 150 de oameni⁵⁵.

Pentru munci agricole, autoritățile horthyste au rechiziționat în vara anului 1943 un număr apreciabil de femei, fete și tineri români care au fost trimiși forțat pe latifundiile profilor în regiunea de la vest de Dunăre. Printre multe altele, „în comuna Apateu, jud. Sălaj, din ordinul autorităților maghiare, au fost ridicate fetele care au împlinit 18 ani, de la românii ce au avut mai mult de două, spunînd că statul maghiar a luat această măsură pentru a le expedia în Germania, unde vor învăța o școală de surori de caritate.

Românii de la care s-au ridicat fetele sunt îngrijorați de soarta copiilor lor, neștiind precis dacă cele spuse de autoritățile maghiare corespund adevărului⁵⁶.

În 1943, după unele date incomplete, aproximativ 15.000 de români (dintre care mulți sălăjeni) erau concentrați în companii de muncă forțată și obligați la diferite munci: construirea de drumuri, de aeroporturi militare, la tăierea pădurilor, săpatul canalelor, construirea de fortificații militare, munca în mine, în fabrici militarizate, de cherestea, de avioane, de ciment, în cariere de piatră, descărcări de mlaștini, în agricultură etc. Ei erau „ținuți concentrați, fără a se respecta vreun termen, cu îmbrăcămîntea proprie zdrențuită. Culcați în colibe, barăci, grajduri neîncălzite și fără așternuturi sau măcar paturi, ci pe paie, într-o murdărie de nedescris și plini de paraziți, hrăniți insuficient, muncii pînă la epuizare, cu asistență medicală iluzorie, cu toate că li pîndește cele mai grave boli din cauza frigului, murdăriei și a paraziților și în sfîrșit înjurați, bătuți și insultați pentru că sînt români, adică sînt exploatați ca muncitori și batjocoriți ca oameni⁵⁷.

Deși greu lovită, cu rindurile rărite, mișcarea comunistă din partea de nord-vest a Transilvaniei se reface din izvorul fără sfîrșit al maselor muncitoare. În ianuarie 1943, la Cluj, se reface secretariatul Comitetului regional condus de Jozsa Béla. Se depun eforturi susținute pentru reactivizarea organizațiilor de partid, a

⁵³ Arh. Stat Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1943, Acte confidențiale, Pachetul 1239, dosar 24, p. 119—120.

⁵⁴ *Idem*, p. 121.

⁵⁵ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major, fond 5417, dosar 1171/1943, vol. 8/A, filele 23—26.

⁵⁶ Arh. Stat Alba, Fond Inspectoratul regional de Poliție Alba Iulia, dosar nr. 2/1943, fila 38.

⁵⁷ Arh. Stat, Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1943, Acte confidențiale, Pachet 1239, dosar 24, p. 131.

legăturilor ilegale, a folosirii tuturor posibilităților pentru continuarea luptei anti-fasciste, antihorthyste, antirăzboinice. Poliția din Cluj nota la 10 iunie 1943 că „mișcarea muncitorească de stînga din Cluj cîștigă în ultimul timp tot mai mult teren... există aici, la Cluj, o adevărată organizație comunistă”⁵⁸.

În aceste luni, în rîndurile muncitorimii, ale țărănimii, ale intelectualității democratice la Cluj, Oradea, Tirgu Mureș, Baia Mare, Satu Mare, Carei, Zalău, Șimleul Silvaniei ș.a. se face tot mai pregnant simțită o atmosferă încărcată, potrivnică războiului, mizeriei, asuprii naționale, aflată tot mai mult sub influența ideologiei comuniste, raportează îngrijorate autoritățile horthyste locale⁵⁹.

Acțiunile de front democratic, patriotic, antifascist din partea de nord-vest a Transilvaniei nu sînt străine de cele similare inițiate în România de partidul comunist și celelalte forțe antifasciste. Manifestul „Uniunii Patrioților” din ianuarie 1943 cheamă la luptă pentru închegarea unui front național pentru salvarea patriei, unul din obiectivele luptei fiind „desființarea dictatului de la Viena și eliberarea fraților noștri de sub jugul lui Horthy”. Hotărîrea C.C. al P.C.R. din iunie 1943 cînd „conștient de gravitatea istorică a momentului... propune tuturor partidelor și organizațiilor patriotice formarea unui comitet național de luptă pentru eliberarea țării”, chemarea la luptă pentru „răsturnarea Dictatului de la Viena și eliberarea poporului din Ardealul de nord de sub jugul hitlerist al lui Horthy”⁶⁰, a avut ecou și în rîndurile comuniștilor, democraților, patrioților din teritoriul ocupat, deoarece coincidea și cu țelurile luptei din această parte a țării.

Încă în vara anului 1943 poliția horthystă raportează despre pregătirea înființării la Cluj a unei „Asociații democratice române”, care s-a constituit în august 1943 în prezența lui Tudor Bugnariu, dr. Teofil Vescan, Aurel Socol, Raoul Șorban, Iacob Tis, Gheorghe Giurgiu, Emil Cornea, Aurel Coza, Ion Buzea și alții, sub numele de „Frontul român de rezistență democratică în nordul Transilvaniei” numit și „Comitetul român democratic”, avînd sarcini de luptă antifascistă, democratică, național-revoluționară. Au fost redactate, multiplicare și difuzate manifeste către masele țărănești din nord-vestul Transilvaniei, prin care acestea erau chemate la luptă pentru drepturi și libertăți politice, sociale, naționale⁶¹.

Asemenea manifeste sînt semnalate de poliție la Satu Mare, Oradea, Cluj, în mai multe localități sălăjene, fiind însoțite chiar de unele manifeste locale scrise în limba română și maghiară, rîspîndite de forțele revoluționare locale⁶². În același timp, se semnalează acțiuni revendicative printre muncitorii mineri de la Surduc, Tihău, Lupoaia, toate din județul Sălaj⁶³. În iunie 1943 în satele sălăjene de sub poalele Făgetului populația manifestă o accentuată formă de rezistență pasivă în privința prădării cerealelor și animalelor, așa încît autoritățile sînt nevoite să concentreze forțe jandarmerești⁶⁴. Țăranii din Măierîște refuză să accepte plecarea lor la munci agricole în Ungaria și Germania, cei din Guruslău se împotrivesc prădării grînelor. Greve pentru ridicarea salariilor se înregistrează și printre muncitorii care lucrează la construirea drumurilor strategice, militare din județul Sălaj⁶⁵. Mai mulți muncitori sălăjeni duși cu forța la muncă în carierele de piatră de la Poieni au evadat⁶⁶.

Prefectul Sălajului, la 27 august 1943 raporta că a fost nevoit să interneze în lagăr mai mulți muncitori agricoli care au refuzat să presteze munca obligatorie, iar mai mulți secerători și lucrători de la batoze au fost duși la muncă sub amenințarea baionetelor jandarmilor⁶⁷.

În pofida represaliilor, mișcarea național-revoluționară capătă contururi tot mai pregnante. Într-un raport al prefectului Sălajului se notează că „românii au

⁵⁸ Gh. Zaharia, L. Vajda, *op. cit.*, p. 149—150.

⁵⁹ D. Csátári, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., Fondul 1, Dosar nr. 7944, f. 35—37.

⁶¹ Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 205.

⁶² D. Csátári, *op. cit.*, p. 283, 254, 264, 289, 290.

⁶³ Gh. Zaharia, L. Vajda, *op. cit.*, p. 157.

⁶⁴ P.I.A. A XXII, 5/52/32.

⁶⁵ D. Csátári, *op. cit.*, p. 264.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Idem*, p. 280.

încă puternice speranțe în reinstaurarea României Mari. Intelectualii, în frunte cu Cornel Darabont, țin trează conștiința națională a românilor și țărani simpli dau dovadă de multă hotărâre și mândrie națională. Un rol important în acest sens au cooperativele românești, învățătorii, preoții. Cooperativa de credit „Muncitorul” din Șimleul Silvaniei e des vizitată de români. E neîndoielnic că, conștiința românească este mai puternică acum decât înainte (...)

Conducătorii români au resimțit puternic moartea dr. Arthur Anderco. Numitul, locuitor în Sighetul Marmăției, a fost unul din conducătorii politici ai românilor și întreținea strânse legături cu avocatul din Zalău, dr. Augustin Pinteș, conducător al românilor⁶⁶. Într-un alt raport, din același an, provenit tot de la Zalău, se constată că „românii țin consfătuiri în mai multe sate împreună cu preoții lor.

Agenți secreți români trec granița și țin legătura cu cei de dincolo. 5 asemenea agenți români au fost arestați în județ⁶⁸.

Mișcarea național revoluționară românească, condusă de la Cluj inițiază în primăvara anului 1943 o „reorganizare a cadrelor românești” hotărâtă la o ședință secretă din 8 martie 1943 ceea ce a dus la anumite schimbări de cadre (din motive conspirative) în zona Bistriței, a Văii Someșului, la Cluj. O nouă ședință secretă are loc la 21 mai 1943 în locuința lui Emil Hațieganu la Cluj la care participă Aurel Socol, Liviu Pop, Gheorghe Giurgiu⁷⁰. Acțiunea de reorganizare are loc în Sălaj peste aproximativ 2—3 luni. Între timp rapoartele poliției și ale prefectului din Sălaj nu încetează să constate că „românii sînt în continuare încrezători în România Mare; propaganda lor se desfășoară prin cooperative și prin cele 2 religii⁷¹. „Românii continuă activitatea lor — se scrie într-un alt raport —. S-a întors la Zalău după 15 luni de închisoare Liviu Trușășiu. Se țin tot mai multe ședințe bisericești, întâlniri cu preoții. La 15 aprilie a fost una la Hereclean unde a venit de la Oradea episcopul Ioan Suciu. La masa de prînz și de seară de după adunare, au ajuns să fie discutate și probleme naționale, politice și de organizare, deoarece a fost prezent și avocatul din Zalău dr. Augustin Pinteș conducătorul recunoscut al românilor din această regiune⁷². În lunile din primăvara și vara anului 1943 autoritățile constată că formele de organizare ale românilor se accentuează „fiind puternic sprijinite de cooperativele «Muncitorul» și «Plugarul», care îndeosebi în zilele de țîrg sînt asaltate de români.

Pe plan confesional Cornel Darabont e cel care conduce mișcarea națională; a organizat corul «Mariana» la Șimleul Silvaniei, format din 40—50 de persoane, care cîntă și la Crasna și în alte localități.

Viceconsulul de la Oradea a fost de mai multe ori în plasa Cehul Silvaniei, în cursul lunii mai 1943, stînd de vorbă cu preoții ș.a.m.d.⁷³.

Pe adresa unor personalități politice, culturale, naționale românești din Zalău, la sfîrșitul lunii iunie 1943 au sosit niște plicuri poștale cuprinzînd manifeste comuniste cu titlul „Muncitori, țărani, cetățeni”. Faptul a stîrnit îngrijorare și agitație în rîndul autorităților⁷⁴, ca de altfel și turneul episcopului Iuliu Hossu la Jibou, Zalău, Agrij (unde enoriașii i-au ridicat o poartă triumfală la inițiativa preotului Ioachim Maxim). Corul „Mariana” colindă satele, oferind încă un prilej pentru populația românească de a se aduna, a se organiza, a acționa.

Cooperativele „Plugarul” acționează pe tărîm economic. La Bădăcin au împărțit țăranilor un vagon cu mei — raportează în iunie 1943 prefectul județului Sălaj⁷⁵.

Luna iulie a anului 1943 marchează o și mai accentuată activitate național-revoluționară în localitățile județului Sălaj. „În ultimul timp — raportează prefectul Sălajului —, în rîndul locuitorilor de naționalitate română, mai ales ca urmare a radioului românesc și a altor mijloace de propagandă, din nou reînvie visul României Mari de dinaintea verdictului de la Viena.

⁶⁸ P.I.A., . 651 f. 2/1943—7—1009, p. 18.

⁶⁹ *Idem*, p. 30.

⁷⁰ *Idem*, 1943—4—1006/a, p. 779.

⁷¹ *Idem*, 1943—7—1009, p. 41.

⁷² *Idem*, p. 53.

⁷³ *Idem*, p. 57.

⁷⁴ *Idem*, p. 69.

⁷⁵ *Ibidem*.

Intelectualitatea continuă în ritm crescând organizarea. Episcopul Suciu din Oradea își continuă vizitele, se pare că nu numai confesionale ci și politice și naționale (greu de controlat).

În ultimul timp conducătorii români se consfătuiesc prea mult între ei, dar și cu evreii. Speră împreună în victoria anglo-saxonilor.

La cooperativa „Plugarul” din Bădăcin a sosit porumbul din România; tot așa făma de mălai la Giurtelecul Șimleului.

Din punct de vedere național maghiar acțiunea aceasta are grave repercusiuni, întărește propaganda românească...

(În Sălaj se simt) mari lipsuri în alimentație, găini, ouă, lactate. Este gravă situația la încălzimintea de iarnă pentru copiii școlari, muncitori, populație.

Aceeași situație privind îmbrăcămintea maselor de țărani și orășeni⁷⁶.

Creдем că nu întâmplător a fost ales orașul Șimleul Silvaniei, ca loc de desfășurare a unei demonstrații antiromânești, iresponsabile, șovine, fasciste exprimată de baronul Atzél Ede, „directorul și conducătorul propagandei din Ungaria contra românilor”, care a lansat către organizațiile paramilitare, fascisto-horthyste chemarea de a nimici pe toți românii din nord-vestul Transilvaniei.

Ocazia a fost oferită de sărbătorirea cu un fast deosebit a zilei Sfântului Ștefan, la 8 august 1943, la Șimleul Silvaniei. Au participat autoritățile civile și militare horthyste din județ, conducătorii formațiunilor „Levente” de pe întreg teritoriul Ungariei precum și cei ai „Asociației Generale a Tiraliorilor Unguri /Wesse-lényi/” a cărui președinte era baronul Atzél Ede.

În discursul său ținut în fața mulțimii adunate în piața orașului așa după cum consemnează documentele epocii, vorbitorul, printre altele, a „declarat că trebuie să ne organizăm urgent pentru stîrpirea românilor (...), preoții, funcționarii și conducătorii vestesc iubirea de oameni, dar aceasta este o nebulie deoarece Dumnezeu ajută puterea brută, și această putere trebuie întrebuintată pentru asasinat”. Declară în continuare că „În Ardeal, membrii reuniunii de tir vom organiza noaptea Sfântului Bartolomeu și din acest moment vor amuți clopotele bisericilor românești și din români nu va rămînea nici de sămîntă”⁷⁷.

Într-o notă oficială datată 11 septembrie 1943 se citează părți din cuvîntarea baronului Atzél care a mai spus: „Pe acești puturoși de români (valahi) opincari, ca cei mai înverșunați dușmani ai noștri trebuie să-i extirpăm, trebuie să-i asasinăm, pentru că camarazii, popii, funcționarii precum și conducătorii predică dragostea de aproapele, dar aceasta este numai mătrăguna, pentru că Dumnezeu ajută numai forța brută și această forță brută toți trebuie să o folosim pentru ca să asasinăm și să extirpăm această bandă puturoasă de opincari. Religia prin cele 10 porunci spune: nu omori, nu fura, nu pofti muierea altuia, pentru că aceasta e păcat. Aceasta e păcat? Nu e păcat. Acela e păcat, acela va fi adevăratul păcat dacă nu vom extirpa această puturoasă bandă de valahi (...).

Vom orgniza o noapte a Sf. Bartolomeu și vom extirpa și copilul din pîn-tecele mamei sale (...).

În această biserică valahii se roagă ca să învingă dușmanii noștri (arătînd cu degetul către biserica greco-catolică din piață); însă nu vor avea această bucurie, despre aceasta ne vom îngriji noi.

Nu știu camarazi dacă ați auzit voi de un roman «Clopotele amuțite». Da, clopotele vor amuți odată, dar acestea vor fi clopotele care vor amuți (din nou amenință cu pumnii înspre biserica greco-catolică din piață).

Trebuie să ne organizăm, trebuie să învățăm. Trebuie să ne exercităm, să luăm exemplul de la finlandezi, care sunt cunoscuți ca buni trăgaci.

Să luăm apoi exemplul și de la partizanii ruși unde luptă și copiii de 12 ani. Noi suntem mai puțini... Noi să învățăm și copiii de 6 ani în a mînuie armele pentru ca astfel să putem extirpa josnicul inamic valah⁷⁶.

Declarațiile iresponsabile, sadice, feroce, pline de ură șovină, fascistă ale baronului Atzél au stîrnit reacții de împotrivire, de protest și dezavuare din partea

⁷⁶ *Idem*, p. 82.

⁷⁷ Arh. Stat București, Fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 2/1943, filele 1—5.

⁷⁸ *Ibidem*.

tuturor sufletelor cinstite, indiferent de naționalitate. Rapoartele oficiale horthyste sînt nevoite să recunoască aceasta. În raportul pe luna august 1943, prefectul județului Sălaj notează: „în județ, pe calea poștei sînt răspîndite manifeste comuniste române și maghiare, trimise ori de la Cluj, ori de la Budapesta.

Românii mai răspîndesc și manifeste naționale, poezii etc. La 14—15 august, în Zalău, cu ocazia pelerinajului de Sf. Maria, s-au adunat peste 3.500 de români din satele din împrejurimi. A luat parte episcopul Ioan Suciu și 18 preoți.

Lumea s-a împrăștiat apoi în liniște, spre „satele lor“, dar peste puțin timp, același prefect raportează cu îngrijorare că „românii au pornit o acțiune numită «organizarea cadrelor românești», care se pare că are în frunte /pe plan local n.n./ pe Cornel Darabont, iar prietenii lui se par a fi în comitetul de conducere. Se pare că sînt legați de România, de unde, în caz de conflict armat, așteaptă ajutor.

Locuitorul Cuteanu Marius din Șimleul Silvaniei, conducătorul cooperativei «Plugarul», absolut al universității românești, se pare că joacă și el un rol de organizator. Se pare că el e trimisul consulului românesc din Cluj la Șimleu, pentru a organiza pe românii de aici. Românii îl caută des la prăvălia Cooperativei.

Că organizarea românilor este centralizată se poate observa și din aceea că în luna trecută cnosul din Cluj a vizitat moșia lui Maniu de la Bădăcin, apoi la Șimleu a discutat multe ore cu Marius Cuteanu și Cornel Darabont și alți conducători români. Nimic nu s-a aflat din ceea ce au discutat.

În luna octombrie a vizitat Șimleul, Pleșa de la Banca Românească din Cluj, care a adus 100.000 pengö pentru cooperativa «Muncitorul».

Românii se întîlnesc suspect de des, discută, dispar, nu se știe ce vorbesc⁷⁹.

Rapoartele lunare ale autorităților administrative și a celor polițienești oglindesc neputința de a „pune frîu refuzului predării cerealelor“, așa cum se plîngea într-o dare de seamă despre mersul rechizițiilor, subprefectul județului Sălaj. La Someș—Guruslău, scrie subprefectul, „satul întreg a refuzat în modul cel mai categoric predarea cerealelor“⁸⁰, datorită faptului că „românii sînt tot mai încrezători“. La 13 octombrie a trecut prin Șimleu consulul român de la Cluj (Grigore Bilciurescu) care a discutat cu oamenii.

Preoții vin tot mai des și mai mulți la Șimleu, la Cooperativă, la Marius Cuteanu.

În octombrie episcopul Iuliu Hossu a colindat Virșolțul, Crasna, Bănișor, Cătălușa, Chechiș, Aghires, Fetindia, Periceiu, Gircei, Boșca; este surprinzătoare această «acțiune religioasă».

Foarte mulți români au fost chemați în armată în luna octombrie, chiar în timpul campaniei agricole de toamnă, „ceea ce a îngreunat desfășurarea muncilor pe cîmp“⁸¹, raportează prefectul județului Sălaj.

Starea de spirit a populației românești este sugestiv redată într-un raport confidențial din octombrie 1943 în care se arată că „din punct de vedere național maghiar atitudinea românilor lasă de dorit, nu poate fi numită loială... Nici azi nu se pot încadra în viața maghiară, nu frecventează manifestările naționale maghiare, nu sprijină nici o acțiune maghiară“⁸². Nu numai că nu sprijineau asemenea acțiuni, ci din contra împotrivirea lor lua forme mai violente. Astfel în unele localități din județele Mureș—Turda, Sălaj, Maramureș, populația a reacționat cu atîta dirzenie în fața autorităților care încercau să-i înroleze în companiile de muncă forțată, încît a fost nevoie să se aducă armata⁸³.

Numărul dezertorilor români din armata horthystă sau din detașamentele de muncă forțată, care se ascundeau în păduri, crește tot mai mult ca și numărul celor care trec clandestin granița în România pentru a scăpa de urmărirea jandarmeriei, a poliției, a armatei. Sînt urmăriți și acei care nu se supun rechizițiilor, refuză să plătească dările, instigă la revoltă. La 3 mai 1943 Dumitru Potra din Sălaj este condamnat de un tribunal din Budapesta pentru „instigare la revoltă

⁷⁹ P.I.A., 651 f. 2/1943—7—1009, p. 91, 102.

⁸⁰ Arh. Stat Zalău, Fond Prefectura județului Sălaj, doc., nr. 335/1943, 184/1944; Vezi D. Csátári, *op. cit.*, p. 264.

⁸¹ P.I.A., 651 f. 2/1943—7—1009, p. 112.

⁸² Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1943, pachet nr. 1288, dosar 7, acta nr. 11.

⁸³ D. Csátári, *op. cit.*, p. 310.

împotriva națiunii ungare⁸⁴. Același tribunal, în martie 1943, condamnă pe soția lui Marian Grigore, născută Floarea Petrule din Fizeș (Șimleu), care a declarat că „statul maghiar să le dea (soldaților), și dacă n-are ce să le dea, atunci să-i trimită acasă”⁸⁵.

La 17 noiembrie 1943 țărani români din județele Sălaj și Cluj concentrați la muncă forțată în Compania VIII, în localitatea Győr, au refuzat să execute ordinele primite, provocând răzmeriță. Cei trei conducători ai lor: Augustin Bota din Pruneni, Gavril Costea din Aluniș (Cehul Silvaniei), Ioan Gordan din Bologa au fost condamnați, la 14 ianuarie 1944 de către un tribunal din Székasfehérvár la cîte 40 de zile de închisoare⁸⁶.

Petre Breje din Sirbi (Cehul Silvaniei) și Gheorghe Lungu din Valea Drăganului, mobilizați la lucru la cariera de piatră din Poieni (întreprindere militarizată) au dezerat în august 1943. Prinși, au fost condamnați la cîte trei luni de închisoare⁸⁷.

Dintr-un raport al poliției din Șimleul Silvaniei scris la 6 noiembrie 1943, în legătură cu vizita în localitate, la 13 octombrie 1943 a consulului României la Cluj, Grigore Bilciurescu se notează că acesta a „avut o întrevedere politică „cu mai mulți conducători români „din localitate, dar nu s-a putut afla ce au discutat deoarece aceștia s-au retras” la cabana de la via unuia din ei.

La Șimleu, șeful mișcării românești pare a fi Marius Cuteanu, funcționarul de la Cooperativa românească din localitate⁸⁸. Un alt raport al poliției din Șimleu, întocmit în luna decembrie 1943 notează că „românii sunt foarte activi, mai ales prin Cooperativa «Plugarul». Corul «Mariana» desfășoară o intensă activitate atît în localitate cît și în satele din jur.

Evreii caută insistent legăturile cu românii⁸⁹.

Tratamentul aplicat românilor concentrați în detașamentele de muncă forțată este ilustrat și de un raport din 8 decembrie 1943, în care, printre altele se scrie că; „la uzinele «Csepel» (din Budapesta n.n.) este dislocată compania de lucru românească nr. 1067, al cărui efectiv este de circa 400 de oameni, toți români din Ardealul de nord.

Acești români sînt întrebuițați la corvezile cele mai grele, în special la transportarea diverselor materiale în interiorul uzinei.

Cu toate că li se cer eforturi fizice, nu sunt tratați, cazați și hrăniți în mod omenesc.

Astfel: *Tratamentul* ce se aplică acestor români este neuman. În orice împrejurări sînt batjocoriți și înjurați chiar de către ofițeri, lucru ce-i umilește și-i determină pe unii dintre ei, ca la prima ocazie ce li se ivește să dezerteze și să se refugieze în România.

Gradații unguri le mai aplică și bătăi în special acelor care nu știu să vorbească ungurește și cari nu reușesc să-și termine lucrul ce li s-a dat.

Cea mai mică greșeală este pedepsită cu bătaia și legarea de stîlp. Astfel, românul Topai Gavrilă, originar din comuna Drighiu, județul Sălaj, pentru că a întîrziat 2 ore din permisia ce i s-a acordat, a fost pedepsit cu legarea de stîlp⁹⁰.

Anul 1944 marchează agravarea condițiilor de trai, a măsurilor represive, a oprîmării naționale, dar și a hotărîrii de luptă antifascistă, antirăzboinică, de eliberare socială și națională. În Ardealul cedat s-au înăsprit foarte mult măsurile luate de guvernul maghiar față de elementul românesc, sfidările, insultele, arestările etc. nu-și mai găsesc sfîrșit — se scrie într-o notă informativă din 24 ianuarie 1944. O luptă mare se duce contra elementului românesc; este coruperea de la adevărata religie a lor și trecerea lor la religia romano-catolică sau reformată, promițîndu-le slujbe la stat și alte avantagii (...).

⁸⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1944, Pachet 1319, dosar 38, nr. 301.

⁸⁵ *Idem*, nr. 305.

⁸⁶ *Idem*, nr. 763.

⁸⁷ *Idem*, nr. 5280.

⁸⁸ P.I.A., 651 f. 2cs./1943—4—1006/a, p. 759.

⁸⁹ *Idem*, p. 180.

⁹⁰ Arhiva M.A.N., Fond Marele Stat Major, Dosar 1171/1943, f. 729—730.

Din punct de vedere economic, în Ungaria domnește o stare de plins din cauza lipsei celor mai importante articole ca făina, zahăr, orez, petrol, cari dacă chiar se capătă, se ia numai cu cartelă și în cantitate minimală.

Muncitorimea maghiară poartă o ură foarte mare contra baronilor maghiari, care stoarce pînă la ultimul atom puterea de muncă a cetățeanului maghiar, lipsit de pămînt⁹¹.

După ocuparea, la 19 martie 1944, a Ungariei de către trupele hitleriste și instaurarea guvernului prohitlerist Sztójay, teroarea, arestările, internările în masă a tuturor elementelor revoluționare, comuniste, social-democrate, antifasciste, democrate, naționale românești, evreești, maghiare iau amploare. Un document de epocă notează: „Sub pretextul că apropierea frontului și încadrarea totală a Ungariei în lupta contra Rusiei cere o mobilizare a tuturor forțelor — argument foarte bine primit de germani — unghurii au început o mobilizare totală nu a forțelor maghiare, ci a celor românești de aici.

În ultimul timp s-a întezit la maximum concentrarea bărbaților la companiile de muncă.

O altă categorie a populației, bărbați, femei, copii, între 16 și 60 ani, chiar peste această vîrstă sunt rechiziționați, fără considerare la situația familiară, serviciul militar făcut pînă acum sau gospodăria de acasă, și trimiși la lucrări agricole în Ungaria veche sau chiar în Germania.

Satele românești sunt aproape goale de bărbați, iar multe gospodării vor rămînea neîngrijite (...)

Paralel cu concentrările și rechiziționările de muncă, se continuă și trimiterea de români în regimentele din Ungaria veche plecate pe front (...)

Cu o intensitate nescăzută se continuă și rechizițiile de produse agricole și de vite (...)

În legătură cu prigoana deslănțuită contra românilor amintesc și unele arestări de intelectuali români, sub pretextul că ar fi comuniști⁹².

O notă informativă din vara anului 1944 subliniază că „acțiunea de asuprire a elementului românesc din Transilvania de Nord a fost intensificată“.

Printre recentele măsuri luate de autoritățile maghiare se citează: 1) Trezirea sub administrație maghiară și arendarea la Unguri a averii bisericii ortodoxe române din comuna Treznea (jud. Sălaj), în suprafață de 70 iugăre (...)

4. Presiunea exercitată asupra Românilor din detașamentele de muncă și celor ce urmează a fi concentrați, pentru a-i determina să treacă la una din confesiunile maghiare în schimbul unor avantajii (lăsarea la vatră, etc.)⁹³. Un exemplu al acestei politici este cel al marelui proprietar Kiss Miklós din comuna Adoni (plasa Valea lui Mihai), jud. Sălaj, care a „forțat cele 24 familii românești ce lucrează pe moșia sa, să treacă la religia reformată, amenințîndu-le că altfel nu le mai dă posibilitate de trai. De frică și din lipsă de mijloace de trai capii celor 24 de familii românești (dintre care au fost identificați Henghe Alexandru, Henghe Nicolae, Henghe Gheorghe, Miron Costin, Panea Mihai, Henghe Ioan, Henghe Petre, Sabău Ludovic, Timbuli Ioan) au părăsit religia ortodoxă și au trecut la religia reformată“⁹⁴.

În urma bombardamentelor aliate asupra Budapestei, „parte din companiile de muncă formate din români și care se aflau în capitală au fost duse la minele de cărbuni din Veszprém.

Tratamentul românilor din aceste mine este foarte aspru. Dorm în grajduri, nu primesc hrană suficientă, lucrează în hainele lor proprii, sunt păziți cu mare strictețe pentru a nu fugi⁹⁵. De altfel, numai în minele de cărbuni din Ungaria au lucrat 24 de companii românești de muncă forțată (nr. 1014, 9005, 1045, 1047, 9109, 1063, 9010, 1074, 9035, 1174, 1999, 2005, 1075, 1502, 1551, 1802, 9006, 9011,

⁹¹ Idem, secția II-a, dosar 1175/1943, f. 92—93.

⁹² Arh. Stat. București, Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 307/1944, f. 615—617.

⁹³ Arhiva M.A.N., Fond Marele Stat Major, Secția a II-a, Dosar nr. 1260/1944, filele 99—100.

⁹⁴ Idem, fila 85.

⁹⁵ Idem, filele 99—100.

9031, 9058 ș.a.), în localitățile Dorog, Petfördö, Ajka, Tokod Altár, Tatabánya, Oroszlány, Felsőgalla, Borsod, Várpalota, Hend, Nagybatony, Aszó, Sárberény etc.⁹⁶

Din localitățile județului Sălaj au fost duși în companiile de muncă forțată (dintre care documentele rețin pe cele cu numerele; 9229, 916, 1020, 11, 13, 606, 199, 14, 1915, 7, 12, 1001, 1066, 998, 685, 16, 6, 9087, 6006, 1004, 9902, 105, 604, 9260, 2995, 9013, 9232, 9/1 msz., 10 msz., 110/66 msz, 9107, 9044, 9015, 99) în detașamentele de lucru (4211, 9260, 9114, 9117, 605, 9098), numai în vara anului 1944, următorul număr de țărani împărțiți astfel pe localități; Ban 52, Bănișor 77, Boianul Crasnei 24, Crasna 53, Cătălușa 32, Cătălul 71, Cizer 75, Fizeș 33, Hurezul Mic 11, Huseni 18, Horoațul Crasnei 40, Lazuri 10, Marin 66, Peceiu 46, Mal 47, Preuteasa 30, Boian 26, Pria 47, Petenia 9, Ratin 10, Recea 28, Stîrci 75, Sirbi 76, Sereideu 52, Tusa 75, Valcăul de jos 28, Valcăul de sus 19, Vârșolt 27, Ponița 2, Corund 29, Corui 16, Ciuta 20, Bicz 39, Acâș 27, Zalnoc 26, Dumuslău 19, Bobota 40, Unimăt 54, Supurul de jos 47, Bogdand 5, Dersida 32, Sărmășag 40, Curitâu 67, Sighetul Silvaniei 29, Chieșd 50, Babța 85, Hurezul Mare 26, Dobra 3, Racova 53, în total 1866 de bărbați în plină putere și lista e departe de a fi completă. În plasa Jibou, în vara anului 1944 au fost domiciliolate forțat 73 de persoane⁹⁷.

Dintre țărani români, notează autoritățile horthyste, care primesc ordinele de chemare „mulți trec clandestin granița...

Firesc, populația românească în marea ei majoritate trăiește cu dorința ascunsă a unirii ei cu românii din sudul Transilvaniei...

Străduințele ascunse ale românilor sînt evidente“. Români“ în fond în simțăminte și în suflet sînt dușmanii ideii de stat maghiar“, iar legăturile cu România sînt strînse și frecvente, arată raportul de prefectură din 12 iulie 1944⁹⁸.

Feste numai cîteva zile, un alt document al autorităților horthyste din teritoriul ocupat nota; „Atitudinea politică a românilor este alimentată de speranța că terminarea războiului va aduce o schimbare radicală în favoarea lor... Cu siguranță ei au o organizație secretă la Cluj care-i dirijează“⁹⁹.

În aceste împrejurări, este firesc ca mesajul din 16 iunie 1944 apărut într-un articol publicat în „România liberă“, să fie receptat cu bucurie. În acest articol armata română (în rîndurile căreia erau mulți sălăjeni), era mobilizată să lupte împotriva Germaniei hitleriste pentru eliberarea părții de nord-vest a Transilvaniei: „Vouă însă-se scria în articol-, ofițeri și soldați români, cu simțire românească, doliul orfanilor, al văduvelor și al mamelor, țara pustiită, pentru care viața fiilor ei este o comoară de preț, vă poruncesc să vă păstrați viața, s-o puneți în slujba eliberării patriei de cotropitorii hitleriști, să eliberați pe frații noștri din Ardealul de nord, ca să vă puteți reîntoarce la căminele voastre, la ogoarele voastre, să refaceți țara, iar înfloritoare și roditoare pentru poporul român și nu pentru lăcustele hitleriste“¹⁰⁰.

Un raport-bilanț din 22 iulie 1944 care tratează „direcțiile de organizare secretă a românilor din nordul Transilvaniei“ arată; „Cu toate că nu pot aduce dovezi concrete, îndrăznesc să cred că românimea este în stare să se pregătească și pentru o luptă de partizani. Cunoșcînd condițiile naturale favorabile ale acestor granițe, există prea mari posibilități pentru a desfășura o acțiune serioasă de contrabandă cu arme (...). Țărănimea română vede și simte zi de zi că statul român se interesează de soarta ei, și aceasta o împiedică să se poată încadra sufletește în concepția maghiară de stat, deoarece este convinsă că actuala stăpînire ungară este doar o perioadă de trecere (...). Marea masă a populației românești a devenit într-un scurt timp surprinzător de curajoasă (...). În rîndurile românimeii

⁹⁶ *Idem*, Dosar 914/1940—1944, fila 163.

⁹⁷ Arh. Stat. Zalău, Actele: 1945. Rapoartele notarilor în cursul lunii ianuarie (neinventariat); Pretura plasei Jibou, 315/1944, 24 ianuarie 1945. Vezi și Prefectura, nr. 6/1945.

⁹⁸ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1944, Pachet 1373, dos. 1, nr. 194.

⁹⁹ *Idem*, Pachet 1371, dosar 2, nr. 84.

¹⁰⁰ *România liberă*, an. II, nr. 5, 16 iunie 1944.

din nordul Transilvaniei,, concepția politică a statului român a ajuns să se impună total". (s.n.¹⁰¹.

Se propun și se iau din partea autorităților horthyste fel de fel de măsuri pentru a „supraveghea într-o măsură mai intensă organizarea secretă a românilor din nordul Transilvaniei, munca lor organizatorică și persoanele lor conducătoare”¹⁰².

Dar nimic și nimeni nu mai putea opri mersul implacabil al istoriei. La 18 august 1944 autoritățile de la Budapesta primesc un raport lucid, dar disperat din partea factorilor de răspundere ale administrației horthyste din teritoriul ocupat în care se constată că românii de aici „în ultimul timp (...) vorbesc în secret că nordul Transilvaniei va fi din nou pământ românesc (...) sînt trup și suflet împreună cu frații de sînge de dincolo de graniță și așteaptă doar clipa ca visul românesc să se împlinească. Fuga peste graniță este la ordinea zilei. (...). Azi ne trezim cu cea mai mare uluire în fața unui fapt incontestabil. Dușmanul se află înăuntrul granițelor țării.” (s.n.)¹⁰³.

În aceste condiții, declanșarea evenimentului istoric de la 23 August 1944 a provocat în rîndurile populației românești din teritoriul ocupat al nord-vestului Transilvaniei un entuziasm de nedescris, o puternică hotărîre de luptă pentru alungarea cotropitorilor și eliberarea întregului teritoriul al patriei, chiar dacă pînă la ceasul mult așteptat al Libertății i-a fost dat populației din acest teritoriu să mai îndure multe privațiuni, umiliri, distrugerii, crime și exterminări din partea ocupanților hitleristi și horthyști.

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944, organizată și condusă de Partidul Comunist Român a marcat o strălucită încununare a luptei maselor, a tuturor forțelor naționale, antifasciste din România împotriva fascismului, a ocupanților hitleristo-horthyști, pentru independență, transformări revoluționare, pentru pace.

Declarația guvernului român instaurat la 23 August 1944 cu privire la obiectivele politicii interne și externe ale României specifica, printre altele: „Recunoașterea de către guvernele din Moscova, Londra și Washington a nedreptății făcute României prin Dictatul de la Viena deschide posibilitatea ca armatele românești, alături de armatele aliate, să elibereze Transilvania de nord de ocupația străină”¹⁰⁴.

Această cotitură epocală din istoria noastră națională a fost primită cu un nestăvilit entuziasm de întregul popor român, inclusiv de populația românească din teritoriul cotoptit, contribuind la creșterea impetuoasă a luptei de rezistență și a hotărîrii de eliberare de sub ocupația hitleristo-horthystă.

Eliberarea părții de nord-vest a Transilvaniei devenise cuvîntul de conștiință, de ordine ce polariza și cataliza, de fapt, acțiunea întregului nostru popor. Militarii români, într-o strînsă unitate de voință și de acțiune cu întreaga națiune, au fost în permanență cu privire la Ardealul ocupat, spre frații lor aflați sub povara horthystă. Soldații și ofițerii români — se arăta într-un document de epocă — „nu vor să lupte decît în Ardeal și pentru eliberarea Ardealului, nu pentru alte scopuri”¹⁰⁵.

23 August a fost semnalul de declanșare a luptei de eliberare. În rîndurile armatei române se aflau mii de ostași și ofițeri sălăjeni cei mai mulți dintre ei siliți să-și părăsească familiile, pămînturile strămoșești în dureroasa toamnă a anului 1940 și în anii următori, alungați, expulzați de cotropitorii horthyști, nevoiți apoi să pribegescă ani în șir.

În inima și gîndul acestora, eliberarea de sub cotropitori a nord-vestului Transilvaniei, vatră strămoșească de doruri, speranțe, suferințe, bucurii și certitudini, a devenit idealul și scopul mărturisit al existenței lor.

¹⁰¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1944, Pachet 1373, dosar 1, nr. 244.

¹⁰² *Idem*, Pachet 1374, dos. 4, nr. 1.

¹⁰³ *Idem*, Pachet 1371, dosar 2, nr. 84.

¹⁰⁴ *România liberă*, an. II, nr. 11, 24 august 1944.

¹⁰⁵ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Fond 948, dosar nr. 710, fila 8 (apud C. Olteanu, I. Ceașescu, F. Țucă, V. Mocanu, *Armata română în revoluția din August 1944*, București, 1984, p. 81).

Soldatii sălăjeni nu au intrat în războiul de eliberare doar în august 1944; ei purtau idealul dezrobirii în minte și inimă încă din toamna anului 1940, atunci când în vreme de pace, în pașnicele sate sălăjene, ocupanții horthyști le-au masacrat familiile, prietenii, consătenii.

Ei nu se pregăteau să vină în teritoriul ocupat ca eliberatori; ei veneau acasă, acolo unde le era locul și rostul, să aducă pacea și liniștea în sufletele părinților, fraților, soțiilor, copiilor, tuturor celor dragi aflați încă în viață.

Ei nu luptau pentru că erau soldați; au devenit soldați pentru a-și împlini cu forța armelor visul minții și al inimii: alungarea cotropitorilor, cucerirea libertății, a liniștii, a păcii.

Pretutindeni, pe drumul de luptă al armatei române pe frontul antihitlerist se întînesc și pașii ostașilor sălăjeni, obolul lor de trudă, privațiuni, jertfa lor de sînge. Gîndurile și simțămintele lor sînt exprimate într-un articol apărut în ziarul „Dezrobirea”, editat la Sfîntu Gheorghe, primul oraș eliberat din teritoriul ocupat. „Cînd am plecat din Ardeal în 1940, după nefastul act de la Viena, nu ne-am îndoit nici un moment de dreptatea noastră. Eram siguri că va veni ziua reîntoarcerii. Au trecut de atunci patru ani grei pentru noi și pentru țară. În Ardeal gura ne-au închis-o bătăile, schingiuirile, temnițele, în țară ne-a închis-o războiul nefiresc. N-am dat înapoi. Din toate jertfele noastre, au răsărit mărturii pentru dreptatea acestui neam...

Și iată ne întoarcem și sfîntim din nou cu sînge ceea ce ni s-a furat la Viena. Ne întoarcem la noi acasă, de unde nu ne va mai putea scoate nimeni. Ultimii patru ani de suferință, sînt o pecete pusă pe pergamentul istoriei noastre¹⁰⁶.

Același ziar, descriind primele jertfe ale ostașilor români aduse pentru eliberarea nordului Transilvaniei, remarcă sugestiv¹⁰⁷, prezența nesfîrșitelor rînduri ale martirilor și eroilor care s-au dăruit mai înainte, în cursul vremii pentru libertatea Transilvaniei. Nu lipsea nimeni. Era acolo și părintele Munteanu de la Huedin, ucis mișelnic. Erau prezenți și morții de la Treznea și Ip. Rîndurile lor amenințătoare, alăturate răzbnătorilor de astăzi, creșteau mereu și făceau același drum spre inima de durere a transilvănenilor încătușați. Se aduna în valuri și sîngele românesc vărsat de cotropitori, să acuze și să potopească urmele oricărei stăpîniri străine¹⁰⁷.

Incheierea cu deplin succes, la 31 august 1944, a operației strategice insurrecționale a deschis o nouă fază în luptele desfășurate de trupele române pentru eliberarea în întregime a teritoriului național. Forțele militare române au primit de acum misiunea ca, alături de forțele Armatei sovietice, să declanșeze ofensiva de nimicire a dușmanului care ocupa partea de nord-vest a României.

În aceste zile, în teritoriul ocupat evenimentele se precipitau cu repeziciune. Speriate de întorsătura radicală declanșată de insurecția română, încă în noaptea de 23/24 august 1944, autoritățile horthyste au emis dispoziții speciale (nr. 15656, 1944/VII res. dat de Ministerul de interne) privind arestarea și internarea tuturor elementelor românești suspecte. Într-o singură noapte, au fost arestate cîteva mii de persoane din întreg teritoriul ocupat. Printre cei mulți se afla și Liviu Tru-fașiu din Zalău care nota următoarele: „La 24 august dimineața la orele 6,00 am fost pus sub domiciliu forțat, oprit a predica și a lua contact cu orcine. Domiciliul forțat mi s-a fixat pentru armistițiul de la 23 August 1944, acuzat că am știut de el și că am avut legături cu cei care au făcut armistițiul“. Autoritățile horthyste i-au făcut trădători pe români pentru armistițiul din 23 August 1944, spunînd că s-au întovărășit cu comuniștii din Rusia.

„În 1 septembrie 1944 am fost arestați mai mulți români. Arestarea au făcut-o noaptea. După mine au venit doi polițiști pe la ora 2 noaptea. Mi-au pus în vedere să mă îmbrac, să-mi pun haine și schimb... Ne-au ridicat de la toți românii aparatele de radio¹⁰⁸.

Gavrila Deac, un alt martor ocular al acestor evenimente în zona Surduc, Simișna, Rus, Valea Lungă, Buzaș, Solomon, notează la 14 martie 1946: „După 23 august 1944 toți preoții români au fost puși sub pază polițienească și li s-a

¹⁰⁶ *Dezrobirea*, Sfîntu Gheorghe, 20 septembrie 1944.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ L. Tru-fașiu, *op. cit.*, p. 14—15.

designat domiciliu forțat. În acest timp... majoritatea preoților au fost deținuți pe timp mai scurt sau mai lung și ridicăți de la domiciliu și unii maltratați (Buzaș, Simișna, Iapa) etc.¹⁰⁹.

La 16 februarie 1946, același Gavrilă Deac din Surduc, referindu-se la evenimentele petrecute cu un an și jumătate în urmă, nota că „după 23 August 1944... locuitorii români mobilizați la întreprinderile miniere de aici, dacă, istoviți de foame nu puteau să-și împlinească munca prescrisă erau legați și bătuți de organele militare de control. La întreprinderile de stat și particulare lucrătorii care au avut oareșare rol în conducere au fost înlocuiți, tot asemenea soartă au avut funcționarii români de la administrație... ”

După 23 August 1944 teroarea a devenit mai pronunțată și fâțișe (...) Surducul devine locul de exod al armatelor refugiate și combatante. Nemții dezarmați și refugiați din România, trupe combatante din toate armeele, un cerc de recrutare cu civili concentrați de pe teritoriile evacuate, companii de muncitori români și evrei, prizonieri români și ruși, împesăreau aspectul satului, nu numai prin case, grajduri, grădini, curți ci și pe marginea străzilor ziua și noaptea. Această aglomerație de oameni a secătuia provizia de hrană a oamenilor și animalelor, a necinstit căminurile și a răspândit morburii și paraziți. Toate casele românești din Surduc erau asemenea unor sale de așteptare pururea pline¹¹⁰.

În luna septembrie 1944, Partidul Comunist Român, publică un manifest prin care mobilizează întregul popor român la lupta pentru eliberarea deplină a țării de sub ocupația hitleristo-horthystă și pentru înfrângerea definitivă a fascismului. „Viteza Armată română și eroica Armată roșie aliată pornesc spre Ardeal! — se scrie în manifest.

„Ardealul va fi liber!

Ofițeri și soldați!

Răzbunați pe frații din Ardeal, asasinați și jefuiți de hitleriștii unguri și nemți!

Popor român!

Ajută din toate puterile și prin toate mijloacele armata română și sovietică în lupta pentru eliberarea Ardealului!

Popor român!

Războiul nu s-a terminat. Ca să dobîndim pacea, trebuie, să zdrobim pentru totdeauna hoardele hitleriste din Ardeal și de pretutindeni. Să luptăm alături de Națiunile Unite pentru dobîndirea păcii, prin victoria asupra lui Hitler¹¹¹.

În aceleși zile, în teritoriul ocupat, unicul cotidian românesc autorizat să apară, „Tribuna Ardealului“ din Cluj, care avea multe sute de abonați și în Sălaj, printr-un act de curaj și dibăcie reușește să comunice prin glasul presei vestea insurecției românești din București, întoarcerea armelor contra Germaniei hitleriste, lupta pentru anularea Dictatului fascist de la Viena, pentru eliberarea nord-vestului Transilvaniei de sub ocupația hitleristo-horthystă.

Ceea ce oamenii aflaseră pînă atunci prin intermediul undelor radio, al manifestelor aruncate din avion, prin informații de la om la om, apărea acum tipărit într-un ziar oficial. Sub masca unui comunicat de război maghiar, referindu-se la declanșarea ce către armata română a contraatacului contra trupelor horthyste, după ce acestea trecuseră granița vremelnică atacînd teritoriul românesc, „Tribuna Ardealului“ scria: „Acest atac al armatei române împotriva Ungariei n-a surprins guvernul maghiar deoarece regele Mihai prin proclamația din 23 august 1944 a stabilit din nou că românii nu recunosc niciodată arbitrajul nedrept de la Viena care i-a fost impus și cu toate forțele lor naționale anulează acest arbitraj și eliberează Transilvania de nord de sub ocupația străină smulsă prin Arbitrajul din Viena.

Proclamația regală română înfierează ca nedrept arbitrajul de la Viena și amintește că acesta a fost impus României (...). ”

¹⁰⁹ G. Deac, *Raport despre situația parohiilor tractului protopopesc Surduc în anii 1940—1944*, 14 martie 1946.

¹¹⁰ G. Deac, *Raport despre situația populației române din Surduc și filia Solona în anii 1940—1944*, 16 februarie 1946.

¹¹¹ Arhiva I.S.I.S.P., cota A XXVIII—40.

Postul de radio oficial al guvernului român, în emisiunea din ziua de 30 august, orele 14,00 a adresat un apel către trupele române, în spiritul proclamației regale, pentru trecerea în Transilvania de nord după cum urmează:

„Comunicînd hotărîrea neamului românesc de a recuipa de la maghiari Transilvania de nord, trupele române trec frontiera Transilvaniei de nord și încep luptele de eliberare”¹¹².

În zilele cînd la Oarba de Mureș, Dealul Singiorgiului și localitățile din jur, începea cea mai sîngeroasă, mai violentă și mai necruțătoare bătălie dusă de trupele Armatei a 4-a române pentru eliberarea părții de nord-vest a României, unde pierderile trupelor române s-au ridicat la 10.800 de militari (morți, răniți, dispăruți), la Moscova se încheiau pregătirile tratatului de armistițiu dintre guvernele Națiunilor Unite și guvernul României, care cuprindea clauze concrete privind situația teritoriului de nord-vest a Transilvaniei atribuit Ungariei horthyste prin Dictatul fascist de la Viena. Astfel, articolul 19 din Convenția de armistițiu încheiată la 12 septembrie 1944, la Moscova declară: „Guvernele Aliate socotesc hotărîrile Arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nule și inexistente și sînt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României, sub condiția confirmării prin Tratatul de Pace și guvernul sovietic este de acord ca forțele sovietice să ia parte, în acest scop, la operațiuni militare, comune, cu România, contra Germaniei și Ungariei”¹¹³.

La 16 septembrie 1944 în Apelul Uniunii Tineretului Comunist, prin care tineretul din România este chemat la luptă unită pentru zdrobirea fascismului, pentru o patrie liberă și independentă, printre altele, se scria: „Tineri și tineret! Actul istoric de la 23 August deschide drumul spre realizarea năzuințelor noastre.

Războiul nedrept, antinațional și de cotopire s-a terminat, dar noi nu depunem armele!

Frații noștri din Ardealul de nord, schingiuiți și batjocoriți de hitleriștii barbari și slugile lor, grofii unguri, ne cheamă să-i scăpăm de urgie.

Astfel, a început *războiul drept de eliberare națională*”¹¹⁴.

În ziua de 17 septembrie 1944 este publicată și difuzată Chemarea Grupului Patriotic Antihitlerist către țară în care se subliniază că „Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Uniunea Patrioților, Partidul Socialist Țărănesc, Frontul Plugarilor din Ardeal s-au constituit în Grupul Patriotic Antifascist și au hotărît să ducă lupta solidară pentru:

1. Dezrobirea Transilvaniei de nord, alături de Armata Roșie victorioasă, înfrîngînd stăpînirea spoliatoare a grofilor maghiari și a hoardelor cotoptoare hitleriste”¹¹⁵.

Primul număr legal al ziarului „Scînteia” apărut la 21 septembrie 1944 publică Apelul Comitetului Central al Partidului Comunist Român în care, printre altele, se scrie:

„Ardeleni din Ardealul robit!

Organizați sabotajul în industrie și agricultură, distrugeți toate căile de comunicație pe care se pot retrage bandele hitleriste. Formați grupuri de partizani. Ridicați-vă la înălțimea strămoșilor voștri, marii luptători Horea, Cloșca și Crișan. Loviți în spate cotopitorii hitleriști și fasciști unguri, dușmanii de moarte ai libertății și dreptății voastre”¹¹⁶. Apelul conține și o chemare la luptă internaționalistă: „Muncitori, țărani, intelectuali unguri, alăturați-vă luptei Armatei Roșii și Armatei Române, împotriva dușmanului comun, hitlerismul pentru că aceasta este lupta pentru propria voastră eliberare de sub jugul cotopitorilor germani”¹¹⁷.

În aceleași zile, la Cluj, „Tribuna Ardealului” reușește să publice o știre sub titlul „Condițiunile armistițiului intervenit la Moscova între Națiunile Unite și România”, prin care miile de cititori aflați încă sub ocupația hitleristo-horthystă au luat la cunoștință dintr-o sursă oficială că „România continuă războiul alături

¹¹² *Tribuna Ardealului*, Cluj, 7 septembrie 1944.

¹¹³ *România liberă*, an. II, nr. 33, 17 septembrie 1944.

¹¹⁴ *Idem*, an. II, nr. 32, 16 septembrie 1944.

¹¹⁵ *Idem*, an. II, nr. 33, 17 septembrie 1944.

¹¹⁶ *Scînteia*, București, an. I, nr. 1, 21 septembrie 1944.

¹¹⁷ *Ibidem*.

de aliați împotriva Germaniei și Ungaricii în interesul restabilirii suveranității și independenței proprii¹¹⁸.

De altfel, spiritul ce domina în acele zile în rîndul românilor din această parte a țării, este analizat și prezentat la cotele sale reale de chiar raportul poliției horthyste din Șimleul Silvaniei pentru perioada 15—30 septembrie 1944. Românii din Sălaj — arată raportul — „se conformează în toate deschis, pe șleau, românimii ardeleni, respectiv țeșuturilor și intențiilor din România. Conducătorii spirituali ai românilor de aici au ținut și țin și acum o legătură permanentă, chiar în împrejurările schimbate, cu România și Clujul... de la care cer și primesc îndrumări.

Sînt deosebit de încrezători că Ardealul va fi realipit României că în lunile următoare rușii vor cîștiga elementul uman aflător în România, Bulgaria și Serbia, și că prin atac puternic vor strivi Ungaria¹¹⁹.

În cursul acestor săptămîni ale lunilor septembrie și octombrie 1944 spiritul antifascist de luptă al maselor muncitoare din Sălaj (fără deosebire de naționalitate) capătă valențe deosebite mergînd pînă la acțiuni armate de partizani și de formațiuni patriotice avînd în frunte pe comuniști. Dezertările din armata horthystă devin tot mai frecvente, îndeosebi în rîndul românilor, care se ascund prin păduri avînd asupra lor armamentul individual. Același fenomen de dezertare a românilor se petrece și în detașamentele de muncă forțată. În septembrie și octombrie 1944, la Carei, cîțiva muncitori au ascuns în podurile caselor 2 grupe de bărbați fugiți din detașamentele de muncă forțată¹²⁰. Același grup de muncitori condus de comuniștii Raț Mihai și Vedrenco Andrei au organizat evadarea a 40 de soldați sovietici dintr-un lagăr, care cu o mașină nemțească de captură a reușit să fugă din Carei în direcția Zalău—Bistrița¹²¹.

La Carei, în luna septembrie 1944, trupele hitleriste au transportat aproximativ 500 de prizonieri români și sovietici pe care i-au închis într-un lagăr amenajat în curtea fabricii de hîrtie din localitate. La îndemnul comuniștilor, locuitorii orașului au contribuit cu donații la aprovizionarea cu alimente a celor din lagăr. Cu ajutorul lui Raț Mihai, Toth Lászlo, Mészáros Kazimir alimentele au fost introduse în secret în lagăr.

În această ambianță propice (starea de spirit antifascistă mereu crescîndă, întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și Ungariei horthyste, dezertările din armata horthystă, fuga în păduri, în munți) s-au creat condiții favorabile organizării și activității grupurilor de partizani, a grupărilor patriotice de luptă în Maramureș, Țara Lăpușului, Bihor, Satu Mare, dar și în Sălaj, în zona localităților Cehul Silvaniei, Cehal, Cehăluț, Tășnad, Șimleu Silvaniei, Sărmășag, Bobota, Supurul de Jos, Valea lui Mihai, Camăr, Sărvăzel, Orbău, Raciș, Cristeleac (Șimleu)¹²².

Alături de acțiunile militare, aceste grupe de partizani și patrioți au desfășurat o intensă activitate de lămurire a maselor despre situația desfășurării operațiilor pe front și despre necesitatea de a pune mîna pe armă și a lupta pentru eliberarea de sub jugul fascist. Au loc acțiuni mênite să mobilizeze populația împotriva jugului hitlerist, chemînd pe locuitori să saboteze ordinele de chemare în armata horthystă. Populația locală le-a sprijinit prin culegere de informații cu caracter militar, recunoașteri asupra diferitelor căi de comunicații ale trupelor inamice, prin aprovizionare cu alimente. În multe cazuri înregistrîndu-se chiar participarea populației locale la lupte precum și înrolarea în grupele patriotice înarmate.

Un grup de partizani a fost parașutat la mijlocul lunii septembrie 1944 de două avioane sovietice și a acționat (printre altele) și la Tășnad și în jur, apoi la Marghita, Șimleu Silvaniei, Sărmășag, Bobota, Supurul de Jos. Printre alții, din acest grup de partizanii, au făcut parte românii Nicolae Găneț, Nicolae Munteanu, sovieticii Likaciiov, Drasenco, slovacii Babos, Bobuslav, Moțnoi, Mihai etc.¹²³.

¹¹⁸ *Tribuna Ardealului*, Cluj, 16 septembrie 1944.

¹¹⁹ P.I.A. 651, f. 2 cs/1944—4—1006, p. 725.

¹²⁰ Gh. I. Bodea, în *StCom Satu Mare*, 1969, p. 16.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Idem*, p. 17; *Vezi și Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen*, Szerkesztette: Harsányi János örnagy, Budapest, 1966, p. 402—404.

¹²³ Arhiva I.S.I.S.P., fond 11, dosar 337, p. 21.

„La 17 septembrie alte două avioane sovietice trebuiau să parașuteze 16 partizani în zona Tășnad. Din cauza condițiilor atmosferice neprielnice primul avion a parașutat un grup de 12 partizani mai departe de țintă, la cîteva kilometri vest de Valea lui Mihai. Cîteva au aterizat direct în copaci. S-au ascuns într-o pădure, dar au fost descoperiți și dușmanul i-a omorît cu grenade și foc concentric¹²⁶. Povestește unul dintre supraviețuitori, rănit și el în luptă. A doua zi, 18 septembrie, partizanii înconjură de trupe horthyste, „au fost nevoiți să accepte lupta cu forțele inamice evident superioare, murind alți trei, unul căzînd prizonier, iar șapte au fost dați dispăruți fără urmă”.

Grupul parașutat de al doilea avion a căzut la vest de Carei. Observat fiind de trupele horthyste și acest grup a căzut sub urmărirea inamicului. A patra zi de la parașutare, unități horthyste au pieptănat pădurea unde se adăposteau partizanii, dar aceștia au reușit să se ascundă. De teamă să nu cadă în mîna inamicului, partizanii au distrus radioul și cifrul.

Din cauza parașutării nereușite, a pierderilor suferite în luptele cu trupele horthyste, a hărțuiei continue din partea inamicului partizanii nu au reușit să-și îndeplinească pe deplin misiunea primită. Cu toate acestea, bilanțul acțiunii partizanilor este meritoriu. În cele cîteva acțiuni de luptă au ucis 2 soldați hitleriști, 2 soldați horthyști, 4 jandarmi horthyști, au distrus trei camioane militare, un autoturism militar, au făcut să deranjeze o garnitură de tren cu care ocazie au fost distruse 4 vagoane și a fost avariata locomotiva.

În localitatea Camăr, membrii detașamentului de partizani, au reușit să convingă 350 de soldați horthyști din Batalionul 2, cărora comandantul hitlerist le ordonase să ocupe poziții de apărare, să dezerteze. Întregul efectiv al batalionului, după ce a distrus 70 de arme, s-a împrăștiat. Comandantul batalionului a trecut de partea grupei de partizani.

Partizanii au depus muncă politică de masă printre locuitorii comunelor Tășnad, Sărvăzel, Orban, Cehal, Racăș, Camăr și Cristelec. Ca urmare a acestei munci de lămurire, „60 de tineri, care au fost chemați de horthyști în armată, au fugit de la locul de adunare dezarmînd, cu ajutorul partizanilor, pe jandarmii care îi păzeau”¹²⁵.

Între 5—15 octombrie, locuitorii din Cehal (îngă Tășnad) au identificat în gara Bobota trenuri militare inamice, debarcări de trupe. Locuitorii au informat partizanii ce acționau în zonă, aceștia au raportat comandamentului sovietic, iar apoi aviația a bombardat debarcările de trupe inamice pe linia Zalău—Carei. Ca urmare a informațiilor primite de la localnici, aviația sovietică a bombardat aerodromul militar german din Ghenci și a distrus un depozit de muniție aflat pe raza localității Cehăluț¹²⁶.

De altfel, după cum rezultă din jurnalul de operații al Corpului 1 aerian, aviația de informație română efectua încă din 9 septembrie 1944 dese zboruri de recunoaștere și în Sălaș, în zona Zalău, Jibou, Carei, Tășnad etc.¹²⁷.

Atmosfera încărcată a acestor săptămîni din perioada declanșării luptelor pentru eliberarea nord-vestului Transilvaniei este descrisă de către Gavrilă Deac din Surduc, la 14 martie 1946, în felul următor: „Populația română cu ocazia apropiierii frontului pe aici, a trebuit să transporte nu numai materiale de război ci și bagaje și carele refugiaților unguri pe mari distanțe, cu riscurile vieții. Dintre aceștia mulți nu s-au mai reîntors, iar alții cerșind din sat în sat istoviți de oboseală și foame. Cazul lui Vasile Petric din Simișna, omorît de jandarmii unguri nu este unic. Taberele de muncă forțată compuse din cei mai buni fii ai poporului român își duceau viața trudită fără hrană și adăpost. Concentrarea contingentelor de bătrîni peste 50 de ani și predarea acestora Germaniei sub titlul de voluntari a făcut ca aceștia în marea lor majoritate să fie și azi departe de căminurile lor prin tabere de prizonieri de prin Germania, Belgia, Olanda etc., și să fie tratați ca dușmani ai Națiunilor Unite precum reiese din scrisorile lor trimise acasă familiilor lor.

¹²⁴ Hadtörténeti Intézet Levéltára, Budapest, Pgy M/189 sz.

¹²⁵ *Magyar szabadságharcosok...*, p. 402—404.

¹²⁶ *România în războiul antihitlerist*, 1966, p. 267.

¹²⁷ *Pe drumurile biruinței. 23 August 1944—12 mai 1945*, București, 1984,

Tot asemenea au recrutat femei și fete cu forța predându-le drept voluntare pentru Germania, dintre care multe încă nu s-au reintors acasă (Simișna, Ceaca) etc.“

Ultima etapă a bătăliei pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei a început în noaptea de 13/14 octombrie, cînd, după eliberarea Clujului, comandamentul inamic pierzînd orice speranță de a se putea menține pe Someșul Mic, a ordonat retragerea generală spre bariera Meseșului. Pentru a nu da posibilitatea inamicului să-și organizeze apărarea pe noi alinamente, comandantul Armatei a 4-a române a hotărît să treacă cu toate forțele la urmărirea acestuia pînă la izgonirea sa definitivă de pe teritoriul românesc. În această fază a luptelor are loc eliberarea majorității localităților sălăjene.

Odată cu apariția pe teritoriul de atunci al Sălajului a primelor unități românești și sovietice eliberatoare, populația civilă le-a întîmpinat cu dragoste, le-a sprijinit în mod spontan, cu convingere și hotărîre patriotică, în cele mai felurite situații, prin cele mai diverse modalități, nu odată cu riscurile și sacrificiile inerente situațiilor de front.

Acțiunile și sprijinul populației civile s-au exprimat prin: transmiterea de informații, călăuzirea subunităților române și sovietice pe poteci ascunse, găzduirea și ocrotirea unor cercetași, piloți români sau sovietici căzuți în spatele frontului dușman, repararea unor drumuri și poduri necesare bunei desfășurări a operațiilor militare, efectuarea de transporturi de muniții, armament greu, materiale de luptă, alimente, adăpostirea și îngrijirea răniților ș.a.m.d. Multe femei și fete sălăjene, dintre care memoria documentelor mai păstrează numele Rozei D. Constantinescu (n. 26 septembrie 1913) din comuna Cărășeu, Ana S. Lazăr (n. 9 ianuarie 1922) din Zalău, s-au angajat ca infirmiere voluntare la Ambulanța 38 munte a Diviziei 3 munte. Altele, printre care Maria Breje (n. 1926) din Chieșd, a îndeplinit la cei 18 ani ai ei, misiuni importante de cercetare în folosul armatei române.

În timpul celor 11 zile în care s-au desfășurat luptele pentru eliberarea Sălajului, peste 200 de români din rîndurile aceluia care dezertaseră din armata horthystă ori din detașamentele de muncă forțată, aflîndu-se ascunși în Munții Mezeșului și Plopișului, împreună cu alții care refuzaseră să dea ascultare ordinelor urgente de chemare în armata horthystă, s-au înrolat voluntari în rîndurile armatei române. Dintre ei amintim numele lui Nicolae Sabău și Pavel Farcaș din Pria, Ioan Onisie din Cizer, Gheorghe Cristea din Boian, Vasile Băican, Dumitru Chiorean, Ioan Trif, Trăian Opreș din Zalău, Victor Opreș, Remus Opreș și Isaia Trif din Stîna și mulți alții.

Unul din participanții direcți la luptele de pe teritoriul Sălajului, generalul-maior (în rezervă) Emil Ionescu (eroul sublocotenent de la Mărășești, comandantul unui pluton de mitraliere din Batalionul II al Regimentului 14 infanterie „Războieni“ cu care a luptat pentru eliberarea orașului Zalău în 1919, apoi în 1944, avînd gradul de colonel și funcția de comandant al Regimentului 18 infanterie a luat parte, la 17 octombrie, la alungarea dușmanului din Zalău), notează printre altele: „În acele zile memorabile fusesem numit comandant al Brigăzii 18 infanterie din cadrul Diviziei 18 infanterie. Drumul de luptă al diviziei noastre — încadrată în Corpul 6 armată — a trecut, din capul de pod de la nord de Mureș, pe la vest de Cluj, Zalău, Valea lui Mihai, Carei... Pretutindeni pe unde ne-au purtat misiunile am fost întîmpinați cu o imensă bucurie, populația își manifesta spontan dragostea sa față de ostașii eliberatori români și sovietici. Mai mult, ne-au ajutat direct, în luptă, pentru a-i alunga cît mai repede pe cotropitori. Țin minte că în după-amiaza zilei de 15 octombrie ne aflam cu dispozitivul în fața crestelor munților Meseș. Știam prea bine că munții reprezintă un obstacol greu de depășit, că înălțimile nu se pot cuceri decît prin mari eforturi. Situația era cu atît mai dificilă cu cît inamicul ținea sub tir intens punctele obligatorii de trecere, cu cît subunitățile de geniu inamice aruncaseră în aer podurile și podețele, iar infanteriștii țeseau în fața noastră o rețea periculoasă de foc. Călare pe șoseaua care serpuia atacau unitățile Diviziei de gardă 4 sovietică, iar divizia noastră își croia drum în flancul drept al acesteia. Misiunea noastră era să ne infiltrăm cu un regiment printre unitățile inamice aflate în apărare, pentru a cădea în spatele lor și a ușura astfel acțiunea unităților sovietice care atacau pe direcția principală.

După repetate tatonări, cercetașii ne-au ajutat să găsim un drum nesupravegheat de inamic, prin pădurea care ducea spre o așezare răzleată de munte. Zona se afla sub controlul artileriei inamice, dar tragerile acestuia nu erau chiar așa precise. Locotenentul Cristea V. Cristea, un inimos ofițer de stat major, a plecat în recunoaștere la grupul de case răzlețe și de acolo s-a întors cu doi săteni. Erau foarte bucușori că ne pot da informații prețioase despre inamic și că li se oferă posibilitatea de a ne scoate în spatele frontului pe drumuri ascunse, numai de ei știute. Cu ei am stabilit potecile pe care ne strecurăm noaptea, fără a fi descoperiți de hitleriști, pentru a ieși la marginea de est a Zalăului, la triaj.

În primele ore ale serii am așteptat să ne sosească din urmă hrana pe ziua aceea (se lua doar o dată la 24 ore-noaptea), iar în jurul orei 21,00 am început urcușul muntelui cu o companie de avangardă. Cu elementele cele mai înaintate a mers unul din săteni, iar celălalt cu mine, puțin mai în spate. Batalioanele după noi. Ajunși în creastă, pe la orele 2 noaptea, am dat repaus avangărzii pentru a aștepta să ne ajungă din urmă grosul coloanei, iar pe la ora 3 am început coborîrea. Aproape de zorii zilei, ne găseam în grădinile de la marginea de est a orașului Zalău. Pe ulițe nici țipenie de om. Doar pe șoseaua care cobora din munți, se auzeau zgomote de lupte, explozii, răpăit de arme, iar în centrul orașului, zumzet de motoare. Cum limita sectoarelor de divizie dintre noi și unitățile sovietice treceau pe la marginea orașului, ne-am îndreptat atenția spre triajul gării. Hitleriștii manevrau grăbiți vagoanele și le încărcau cu materiale de război din magazia gării. I-am atacat prin surprindere. A avut loc un schimb violent de focuri, câteva vagoane au fost cuprinse de flăcări, dar celelalte au fost capturate intacte. Hitleriștii rămași în viață s-au predat. Incendiul din triaj a fost, pentru unitățile sovietice, un semn. El marca prezența noastră în spatele trupelor fasciste și diminuarea capacității lor de rezistență. Între timp pe drumul deschis de Regimentul 18 s-a infiltrat întreaga brigadă de infanterie... Satisfăcuți că ne-am îndeplinit misiunea și că în noaptea aceea nu am avut nici un fel de pierderi, i-am căutat pe cei doi săteni, să le mulțumim, dar ei, după ce participaseră și la luptele din triajul gării se întorseseră acasă, în munții care acum respirau liberi¹²⁸.

Cei doi țărani din Stîna au fost găsiți după 32 de ani de la evenimentele relatate de generalul-maior Emil Ionescu, de către profesorul din Zalău, Gheorghe Perneșiu, (major, în rezervă), el însuși veteran al războiului antifascist, care în 1976 notează: „Cei doi țărani de care se amintește în material, au fost verificați de noi la domiciliu în satul Stîna și care sînt:

1. Opriș Ioan a lui Tilica din satul Stîna, grupul de case numit «Druia», în prezent decedat și atunci avea 50 de ani.

2. Al doilea, cel nominalizat și în scrisoare, se numește Ciulea Gavrilă din satul Stîna, sectorul «Druia», nr. casei 138, atunci avea 31 de ani, aflat și în prezent în viață, e pensionar minier și lucrează la reparat mașini la C.A.P.“.

Gavrilă Ciulea, născut la 27 decembrie 1913, declară că „în anul 1944 am fost acasă, întors de pe front, și cu apropierea frontului primarul satului Pașca Petre, m-au convocat la casa satului unde erau jandarmi unguri să mă trimită la tranșee. De acuma frontul nu era departe, am fost convocat prin Ungrășan Alexandru (care) era «levente» și dacă am aflat că de ce este vorba am fugit la pădure împreună cu un nepot, Opriș Victor. Ne-am băgat în pădurea zisă «La iepure» unde acolo se găsea în pădure toate rudele primarului, zis «chiaburii»; eu nu m-am oprit acolo, de m-am dus și am trecut (de locul) zis «Vojicul druii». Între timp au apărut niște avioane nemțești, zis «Știuca» unde au tras după mine cu armament și am ajuns la locul» zis «Sub Piatra», unde m-am întâlnit cu Opriș Trăian și așa că eu am stat tot pe la pădure pînă ce s-au apropiat frontul, atunci m-am retras la casa izolată zis «Din druie» unde locuiește Opriș Gavrilă, la nr. 229. Cu retragerea maghiarilor au trecut pe acolo unde au vrut (unul) să mă puște și am avut noroc cu altul că i-au spus «te had bekét» și așa am scăpat. Maghiarii au fost goniți dinapoi și așa că s-a făcut seară pe la ora 21,00, numai vîl că apare un soldat; unde strigă la poartă! «Halo, la casa asta este vreun om?».

¹²⁸ *Apărarea Patriei*, anul XXX, nr. 41, 1974, p. 9.

Eu cînd l-am auzit l-am întrebăat că: «Cine ești matale?». El a zis: «Un ostaș român», și atunci l-am chemat în casă și prima dată l-am întrebăat că nu i foame, i-am dat ceva să mînce și l-am întrebăat că ce ar dori. Soldatul mi-a spus că l-a trimis dl. căpitan dacă găsește vreun om pe aici. «Să faci bine să vii cu noi aici în sus, la 500 de metri». «Bine, i-am spus, vin». Și să vezi că era o companie de români; mă duc așa pe întuneric, Căpitanul cum mă vede îmi spune: «Moșule, așa avea o rugăminte la dumneata; să faci bine să ne conduci pînă la gara din Zalău, dar aici peste pădurile astea», și eu mi-am dat seama că ce am de făcut. Tocmai atunci bătea cu «Catiușa» sovietică de pe șoseaua Cluj pe lîngă «Popasul romanilor», m-am luat peste locul zis «Druia», peste vîrfurile lui tot prin păduri pînă am ajuns (la locul) zis «Horlău». Am luat-o în direcția spitalului din Zalău, unde cînd ne-am apropiat de spital, eu și trei cătane am căutat niște găuri ca să putem pătrunde ca să putem cerceta dacă cumva armata fascistă este pe acolo, și am reușit de nu au fost, și prima dată eu și cu acești 3 soldați am cercetat dacă în gară ar mai fi ceva fasciști, după aceea în spatele spitalului au venit toată compania, au ocupat gara Zalău, unde în gară erau niște vagoane arzînd cum au fost încărcate cu lînă de oi și eu vîzînd că am ajuns la gară m-am gîndit că eu mă retrag înapoi, așa că nu am zis cître nimeni nimic, m-am luat și am venit acasă că deja ieșeau zorile zilei, și că v-aș putea arăta ca martori, dar numai femei, pe Opriș Valeria și pe Opriș Victoria, care acestea locuiesc și azi tot acolo, izolat și aceasta îmi este declarația pe care o dau și o semnez și să mă scuzați de scris fiindcă eu am făcut școala la alfabet(izare) în regimul acesta și vom lupta pentru pace

Am uitat să menționez că am trecut pe la «Groapa cu spoială» care se află în munele muntelui zis «Druia».

Printre cei ascunși în octombrie 1944 la locul numit „Druia” se mai aflau: Băican Vasile, Zalău, str. Kossuth, nr. 67, Ghiran Dumitru, Zalău, str. Olarilor, nr. 22, Trif Isaia, Zalău, str. Republicii, nr. 37, Opriș Victor, din Stîna, care s-a înrolat voluntar în armata română, Opriș Trăian, Zalău, str. Cloșca, nr. 3, Opriș Remus din Stîna, Trif Ioan din Stîna.

Cărturarul și sfătuitoarea întregului sat, a fost Opriș Florian, bătrînul luptător din primul război mondial, ce vorbea 7 șapte limbi¹²⁹.

În aceeași zi de 15 octombrie 1944, țărănul Ioan Moldovan din satul Lupoia, comuna Creaca a făcut prizonieri un număr de peste 10 soldați horthyști, alungînd alții de la un post de observație și transmisiuni așezat pe un vîrf de deal numit «Dîlmă», deasupra «Pietrii Bortoașă», de unde se vedea tot șesul de pe Valea Acrișului, de la Chichișa și pînă la Creaca. Unul din martorii evenimentului, învățătorul Ilarie Fărcaș din Fetiindia își amintește că în ziua de vineri, 13 octombrie „un bătrîn din satul Jac veni la mama cu sacul în spate că la intrarea în Jac o santinelă de neamț nu-l lasă să meargă acasă de la moara din Brusturi. Mama îmi dă o bucată de piine și slănină și mă trimite cu bătrînul la Jac să vorbesc cu soldatul neamț să-l lase să plece acasă. (Eram elev la liceul cu limbă de predare română la Cluj și în timpul ocupației învățasem puțină germană).

Ajuns cu bătrînul în fața soldatului constat că soldatul santinelă era maghiar și nu neamț. Îi dau piinea și slăcina și îi spun ungurește să lase pe bătrîn să plece acasă în Jac că a fost la moară.

În timp ce mai schimb cîteva vorbe cu santinela observ că prin porumb, pe coasta Jacului, pe partea stîngă a șoselei de la Jac la Creaca ostași maghiari răzleți lucrează ceva. Nu înțelegeam ce și nici nu mi-am pus problema. La santinelă veni un gradat maghiar și-l certă de ce mă lasă să privesc. Mi-am dat seama numai după terminarea luptelor cînd terenul a rămas minat și au murit mulți civili ca: Bercean Ioan din Brusturi, doi țărani din Creaca, un cetățean de la Leuca. Atunci am înțeles că ungruii minau terenul și pregăteau o ambuscadă românilor. Fasciștii minaseră un cordon lat de circa 100—150 m. de la Romita și pînă la Creaca. Se pregăteau ca să oprească trupele române și sovietice pe

¹²⁹ Comitetul județean Sălaj al veteranilor din războiul antifascist, Zalău, dosar 1, filele 46—50 (în continuare C.J.S.V.R.A.).

versantul dinspre Valea Agrijului, a muntelui Meseș ca să poată jefui Zalăul și Jiboul.

O duminică din octombrie (15 octombrie 1944). Sătenii din satul Brusturi erau ascunși prin păduri care pe unde putea. Când se lăsă seara circa 5—7 călăreți români intră în sat în recunoaștere. Pleacă grăbiți spre Lupoia, dar după două ore se reîntorc spunind că la Lupoia sau Creaca au fost atacați de fasciști cu arme.

Luni... armata română a intrat în sat... Fără să știe părinții care nu mă lăsau, cobor în sat să văd armata victorioasă. Când ajung în sat ostașii români mergeau spre Lupoia, dar în acel moment citeva mitraliere fasciste au deschis focul asupra satului... Atunci eu iau direcția pădure, spre «Piatra Bortoasă» să mă ascund. Fiindu-mi frică că «Piatra Bortoasă» are deschiderea spre inamic mă hotărăsc să fug unde erau ascuns jumătate satul, în «Mina de piatră din miază-noapte». Când ajung în vârful dealului numit «Dilmă» deasupra «Pietrii Bortoasă», doi ostași maghiari stăteau lângă un aparat în formă de radio, dar ceva mai mare. Când mă observă, unul din ei strigă la mine și eu schimb direcția și ajung la punctul numit «Miază-noapte de la Mina de piatră». Spun unor săteni că în vârful Dilmii sînt doi soldați unguri care ascultă un radio.

La 10—15 minute prin «Miază-noapte», în jos spre mină coboară un grup de soldați unguri. Când îi vede, curajosul țaran Moldovan Ioan din Lupoia zice: «Aștia trebuie dezarmați, aici în spatele românilor pot face mare prăpăd». Unii din Brusturi șovăie. El pune mina pe o furcă și fără să aștepte aprobarea celorlalți se îndreaptă spre dușmani, dar se preface că merge în altă parte. Este urmat de alți țărani din satul Brusturi: Moldovan Teodor din Brusturi (decedat) și parcă și fratele său Moldovan Lazăr tot din Brusturi care trăiește. Au mai fost și alți țărani al căror nume nu-l știu.

Moldovan Ioan din Lupoia în frunte, cu furca în mină, strigă, strigă, când se apropie de un gradat ce venea în frunte, se repede la el, cu dreapta prinde arma, cu stînga amenință cu furca. Acesta, neașteptîndu-se la așa ceva, ridică mîinile în sus. Ceilalți cetățeni sar la ceilalți dușmani care văzînd gestul comandantului lasă armele lor și ridică mîinile sus.

Prizonierii au fost duși în fața «Minei de piatră» unde era jumătate din satul Brusturi.

La vreo 15 minute, de pe culmea de deal din apropiere se auzi: «Jos armele, mîinile sus». Pe poziție de tragere erau ostași români care observaseră pe dușmani.

Curajosul Moldovan Ioan din Lupoia și ceilalți săteni români ridică armele în sus strigînd: «Haideti românilor că i-am dezarmat!».

Românii s-au sculat de pe poziție, s-au apropiat, au mai controlat odată pe prizonieri prin buzunare și haine.

Mă apropii de un ostaș român, ce părea a fi comandant și spun că în vârful Dilmii mai sînt doi ostași maghiari, lângă un aparat. Mă cheamă cu ei să le arăt unde. După ce înconjoară locul și se apropie de punctul respectiv constată că aparatul a fost părăsit și s-au luat ceva piese de la el.

Comandantul mai exclamă: «Strașnic punct de observație, de aici vedeau toată valea asta». Cei doi ostași horthyști văzînd sau auzînd că civilii au sărit la ai lor și i-au dezarmat, s-au înfricoșat și au fugit¹³⁰.

Eroul principal al acestei acțiuni, Ioan Moldovan, născut la 13 martie 1912, domiciliat în satul Lupoia, nr. 16, comuna Creaca, județul Sălaj, în 1976, într-o declarație oficială, aducea noi amănunte și completări importante: „Era în toamna anului 1944, duminică, 15 octombrie, în jurul orei 18,00.

Eram refugiați într-o mină părăsită la Brusturi în locul zis «Piatra Bortoasă», împreună cu familia și citeva familii din satul Brusturi.

De la adăpost am observat că în apropiere erau camuflate două grupuri inamice horthyste înarmate cu un tun mic, grenade și arme automate. Pe urmă a descoperit pe deal un grup de nemți cu post telefonic. Spre apusul soarelui ei erau instalați și așteptau, după cum am observat, trupele române care și-au făcut apariția mai tirziu.

Eu, împreună cu trei cetățeni pe nume Ianchiș Iulian, Moldovan Teodor și Vinți Ioan observînd pericolul pe care îl prezentau grupurile horthyste ne-am

¹³⁰ *Idem*, filele, 112—115.

hotărît să încercăm să-i dezarmăm. Profitînd de faptul că unul dintre noi știa ungurește, el s-a apropiat, vorbind ungurește, noi l-am urmat și le-am oferit țigări.

În momentul cînd au lăsat armele jos pentru a lua țigările eu am pus mina pe armă și am ordonat: «Jos armele». Atunci toți tovarășii mei au pus mina pe arme. Am luat toată muniția care era alcătuită din armele Z.B., grenade, cartușe, tun și proiectile.

Erau în număr de șase, i-am dus la adăpostul nostru și imediat au sosit trupele române.

Am mers în fața lor spunîndu-le că imediat în apropiere sînt instalate încă un grup de horthyști și unul de nemți iar noi avem șase prizonieri și armament.

Trupele române i-au luat pe prizonieri, au reușit să-i prindă pe ceilalți din grupurile aflate în apropiere și i-au dus înspre comuna Bălan și Gălpia.

Dimineața, trupele române au reușit să elibereze, după o luptă de o noapte satul Lupoia, înaintînd spre Creaca, Brebi și Zalău.

În aceea noapte, eu împreună cu cîțiva cetățeni din Lupoia am încărcat carele cu muniții și am plecat în urma frontului pînă la Hereclean, județul Sălaj.

În focul luptei de eliberare a satului Lupoia au căzut cinci eroi care sînt îngropați în cimitirul bisericii din Lupoia, dintre care unul este sublocotenentul Vinga Carol.

Notez că am participat pe front în zona Bixad—Satu Mare, ca trupe de sacrificiu, pînă la alungarea din țară a fasciștilor¹³¹.

Un alt martor al evenimentelor din acele zile, Isaia Trif din Stîna își amintește că „în dimineața zilei de 16 octombrie 1944 au sosit la marginea satului trupele de eliberare, moment de mare bucurie pentru locuitorii satului. Eram acasă cu părinții și fratele cel mic, Trif Ioan care la data de 13 octombrie 1944 a sosit acasă fugit de la săpat tranșee în nordul țării, fiindcă era dus cu premilitarii („levente“).

În vîrfurile Meseșului era un observator, chiar în locul unde există și azi, de unde militarii maghiari au observat că trupele de eliberare au intrat în sat. Atunci, din capătul orașului Zalău, mai bine zis din locul unde era oborul de vite (pe strada Republicii), unde erau instalate niște obuziere, au început tragerea. Cînd am auzit șuieratul proiectilelor peste vîrfurile casei, am ieșit din casă, am observat că exploziile și proiectilele se apropie de sat, am dat drumul vitelor din grajd, și am fugit peste niște grădini la capătul cărora era o rîpă unde m-am întilnit cu părinții, fratele și mai mulți cetățeni. Acolo au ajuns trupele române printre care era și un pluton de militari avînd aruncătoare de branduri. Le-am dat indicații să tragă spre observator. După scurt timp am observat din niște pomi cum observatorul s-a dărîmat iar din acel moment nu au mai tras peste sat obuze. După ce s-a înserat am mers acasă cu părinții, am văzut că grădina era plină cu căruțe cu cai, adică erau ostași sovietici. Am intrat în casă, am găsit un căpitan sovietic și l-am servit cu cină. Acest ofițer s-a dus la vecini, a mai invitat la cină niște ofițeri pentru că în casele din vecini nu era nimeni (...). Au fost foarte mulțumiți de felul cum i-am tratat. În timpul nopții cu fratele meu am plecat prin grădini unde am găsit varză, am dus la cazan să facă mîncare pentru soldați.

Dimineața, înainte de a se face ziuă s-a primit ordin ca armata să înainteze fiindcă orașul era deja eliberat. Eu am mers cu acel ofițer pînă am ieșit cu căruțele la șosea, adică la «Popasul romanilor», de unde ne-am despărțit. Cînd a ieșit din casă le-a mulțumit părinților mei de felul cum i-a primit și tratat.

A fost o mare bucurie cînd am văzut că Meseșul a fost trecut de trupele române și că orașul Zalău, a fost eliberat fără multă jertfă, aceasta și datorită sprijinului dat de către cetățenii care cunoșteau bine potecile pe unde se poate înainta mai bine și mai ușor¹³².

După eliberarea Zalăului, ostașii Regimentului 18 infanterie avea misiunea principală de a înainta spre Carei. În drumul lor, au întîmpinat dîrze rezistențe fasciste în zona Chieșd și la trecerea peste Valea Crasnei.

Documentele militare au consemnat faptele de arme deosebite ale tîranului sălăjean Gheorghe Dragoș (n. 25 mai 1904—m. 13 mai 1954, Chieșd), în timpul luptelor din zona Chieșd. Trăind sub ocupația horthystă timp de patru ani, Gheorghe

¹³¹ *Idem*, fila 136.

¹³² *Idem*, fila 49.

Dragoș, la fel ca ceilalți români oprimați, aștepta cu nerăbdare sosirea trupelor eliberatoare. La data de 19 octombrie 1944, în preajma localității sale natale, Chieșd (plasa Supuru de Jos) au apărut primele subunități ale Regimentului 90 infanterie. Trupele horthyste organizaseră în sat o puternică rezistență pentru a întârzia pe cât posibil înaintarea ostașilor români și pentru a-și asigura propria retragere. Un mare grup de civili din Chieșd, în frunte cu Gheorghe Dragoș, purtând în suflul ura adâncă față de ocupanți au organizat sprijinirea militară a trupelor române eliberatoare. Gheorghe Dragoș, om hotărât, curajos, om al acțiunii, patriot înflăcărat, a pus mâna pe o pușcă mitralieră și a rămas pe poziție în rînd cu ostașii români. După luptă, a furnizat trupelor române informații prețioase în legătură cu direcțiile pe care s-au retras horthystii¹³³.

La 20 octombrie 1944 se dă publicității Comunicatul special al Marelui Stat Major asupra desfășurării operațiilor militare în Zona Satu Mare — Carei: „Trupele române, luptând în strînsă legătură cu cele sovietice, au continuat luptele de dezrobire a Transilvaniei, reușind să treacă peste Munții Făget, ultima barieră din zona orașelor de frontieră Satu Mare și Carei.

Au fost ocupate numeroase localități, printre care: Sighetul Silvaniei, Corni, Băița, Hodișa, Poiana Codrului, Bîrsăul, Fărcașa, Buzesti, Lăpușul, Medieșul de Pădure, Baia Mare, Finteușul, Sărmășag, Medieș, Bicău, Borlești, Ardasat.

Avangărzile noastre în plină înaintare se găsesc numai la cîțiva kilometri de orașele Satu Mare și Carei“.

Istrate Ștefan din Zalău, fost ofițer activ în Batalionul 10 vînători de munte, Divizia II-a munte, refăcînd drumul de luptă al unității sale amintește că „o parte din ostașii care erau încadrați în trupele maghiare și care erau din Ardeal au început să se predea trupelor românești știind prea bine că aici s-au născut și că aici vor trăi. La fel au făcut și unii ostași de origine maghiară, care erau născuți, crescuți în Ardeal (...)“.

Batalionul 10 vînători de munte a fost încadrat și cu o serie de ostași refugiați din teritoriul cedat care au luptat cu toată dragostea lor pentru eliberarea Ardealului, unii dintre ei dîndu-și și viața, alții rămînînd invalizi, iar alții s-au întors acasă așa cum au plecat“.

25 octombrie 1944, ora 7.

„Sergentul Constantin Crăciun scoate de sub manta, de lângă inimă tricolorul pe care ostașii din grupa lui îl poartă în luptă. Se apropie de centrul pieții. Dintr-un subsol o rafală de armă automată. Militarii nu dau înapoi. Tricolorul trece prin gloanțe, fluturînd în vîntul de octombrie. Sergentul Crăciun Constantin, fruntașul Vulpelui Alexandru și soldatul Neguloiu Alexandru apără cu trupul lor drapelul patriei. Au ajuns. Înălță în centrul pieții drapelul românesc la hotarele de veci ale țării...“¹³⁴. Comandantul Armatei a 4-a adresează următoarea telegramă la București Consiliului de Miniștri: „În momentul cînd trupele Armatei a 4-a române au cucerit prin lupte grele frontiera de nord-vest a României, eliberînd pentru vecie ultimul colț robit al pămîntului românesc, împărtășim guvernului țării bucuria și mîndria acestui fapt de arme menit să asigure unitatea și libertatea patriei“¹³⁵.

Unul din mulții sălăjeni înrolați în armata română eliberatoare, sergentul T. R. Augustin Munteanu din Zalău, luptător în Grupul 18 cercetare din Divizia 18 infanterie, grup comandat de căpitanul de cavalerie Dumitru Cristoriano, reconstituind acțiunile de luptă de la Adalin—Dragu—Hida—Unguraș—Chichișa—Stîna—Ortelec—Criseni—Șamșud—Chieșd—Ser—Bogdand apoi Zalău—Recea—Virșolt—Bădăcin—Șimleul Silvaniei—Siciu—Guruslău—Dioșod—Coșei—Archiud—Mocirla—Sărmășag—Derșida—Bobota—Săcășeni—Tășnad—Supuru de Sus—Chegea, relatează că la 22 octombrie grupul a fost îndreptat spre Carei prin Tiream unde, la 24 octombrie grupul cantonează, ca rezervă, cu misiunea ca după respingerea inamicului să depășească linia infanteriei pe direcția Foieni—Urziceni—Văllaj—Fehérkut — drumu; care străbate pădurea Pusztaterem, către N. V. Ujház.

¹³³ Bărbați ai datoriei. 23 August 1944 — 12 mai 1945, Mic dicționar, București, 1985, p. 121.

¹³⁴ România liberă, 17 august 1979.

¹³⁵ 23 August 1944. Documente, II, p. 832.

„La 25 octombrie — notează Augustin Munteanu — grupul reia mișcarea căutînd contactul cu inamicul, pe direcția Tiream—Ferma Clara-sud-vest—Carei—Foieni—Urziceni.

Patru la comandată de subsemnatul înaintează și, la ora 11,00, depășește bornele de hotar ale vechii frontiere dintre România și Ungaria. Se continuă înaintarea pe direcția Vállaj—Pusztaterem. Patru la pătrunde în dispozitivul ocupat de inamic și la ora 15,50 este oprită cu foc de arme automate și aruncătoare de pe liziera Csonkástanya. Ne oprim la teren, rămînînd în contact cu adversarul. La scurt timp sosesc în zonă și unități de infanterie ale Diviziei 18.

În timpul acesta, unitățile române eliberează Careiul, prin lupte deosebit de crîncene.

Cînd am depășit vechea frontieră dintre România și Ungaria, cu toții am sărutat pămîntul scump al patriei, după care ne-am avîntat în urmărirea inamicului“.

Comunicatul special al Marelui Stat Major român din 25 octombrie 1944 scria: „În Transilvania de nord-est trupele române de sub comanda generalului de corp de armată Avramescu Gheorghe, în strînsă legătură cu cele sovietice, au ocupat orașele Carei și Satu Mare, după care au depășit frontiera româno-maghiară, dezrobînd astfel întreaga Transilvanie (...).

Ajunse azi pe frontiera din 1940, diviziile noastre sînt gata de un nou efort și noi jertfe pentru consfințirea definitivă a drepturilor noastre prin luptă alături de marii noștri aliați, pînă la înfrîngerea totală a forțelor germano-maghiare“¹³⁶.

Ordinul general nr. 77 emis la 26 octombrie 1944 de Ministrul de război al României, generalul de corp de armată Mihail Racoviță, consemna, printre altele: „O graniță blestemată trasată din ură și răzbunare a despărțit timp de 4 ani părinți de copii și frații de frați.

LANŢURILE ROBIEI AU FOST RUPTE, GRANIȚA FICTIVĂ ȘI ODIOSĂ A FOST TRECUTĂ ÎNTR-UN IUREȘ DE NEBIRUITELE ARMATE ROȘII ȘI DE VITEZELE NOASTRE BATALIOANE (...).

RĂZBUNĂTORUL STRIGĂT STRĂMOȘESC DE LA POROLISSUM, DE LA MOIGRAD ȘI NAPOCA ÎNFRĂȚIT CU STRIGĂTUL NOSTRU DE BIRUINȚĂ, STRĂBATE AZI VĂZDUHUL (...).

UNIȚI ÎN LUPTĂ ȘI JERTFĂ AM REIMPLINIT DREPTURILE NOASTRE DE VIAȚĂ ÎN ARDEAL.

Fiecare ostaș, fiecare român și mai ales toți cei scăpați de sub împilarea maghiară, datorăm armatei sovietice pentru ajutorul ce ni l-a dat și pentru jertfele făcute, slavă de recunoștință și nepieritoare aducere aminte pentru cei ce au murit, liberîndu-ne frații.

SUS FRUNTEA OSTAȘI!

RECULEȘI DUPĂ IZBÎNDA ATÎT DE DORITĂ ȘI AȘTEPTATĂ, TRECEȚI LA LUPTĂ CAMARADEREASCĂ CU ÎNCREDERE ȘI BĂRBĂȚIE PENTRU ZDROBIREA DEFINITIVĂ A DUȘMANULUI DE VEACURI“¹³⁷.

Organul Partidului Comunist Român, „Scînteia“, într-un articol publicat la 27 octombrie 1944, scria: „Ne amintim zilele cernite din toamna lui 1940, cînd cîțiva trădători au semnat Dictatul de la Viena și au dispus samavolnic de soarta popoarelor român și maghiar (...).

Robirea Ardealului în 1940 a dus la robirea României (...).

Eliberarea României în 1944 a dus la eliberarea Ardealului (...).

Dar războiul nu s-a terminat.

Trebuie să luptăm mai departe, să nimicim în birlogul său fiara hitleristă, să nimicim din rădăcină imperialismul german și uneltele sale criminale maghiare, de felul lui Szálasi.

Înainte, spre Budapesta și Berlin!

Să piară asasinii popoarelor, jefuitoarii hitleriști!

Ardealul dezrobît să fie pe veci liber, iar întreaga Românie — eliberată de sub jugul nazist și de năpîrcile legionare dinăuntru — să devină realmente democratică“¹³⁸.

¹³⁶ *Idem*, p. 831—832.

¹³⁷ *Idem*, p. 833—834.

¹³⁸ *Scînteia*, București, 27 octombrie 1944.

Populația Sălajului, cel mai greu încercată de către ocupanții horthyști, a trăit din plin bucuria eliberării mult așteptate. O eliberare plătită foarte scump prin mii de jertfe omenеști (copii, femei, bărbați, tineri și bătrini), prin durere și jale, neajunsuri și împilări, batjocoriri de tot felul, umilințe. Înfruntînd teroarea, regimul de oprimare și deznaționalizare instituit de ocupanții horthyști, rezistența antifascistă, antihorthystă a populației sălăjene, prin gama-i largă de exprimare: de la formele de rezistență economică, culturală, spirituală, național-revoluționară pînă la lupta cu arma în mînă, și-a avut, fără îndoială, partea ei de contribuție la alungarea cotropitorilor horthysto-hitleriști, la eliberarea întregului teritoriu al țării și reintegrarea nord-vestului Transilvaniei în hotarele firești ale României.

GHEORGHE I. BODEA

DATEN UBER DIE NATIONAL-REVOLUTIONÄREN, ANTIHORTHYSTISCHE BEWEGUNG IN DEM KREIS SÄLAJ. 1940—1944

(Zusammenfassung)

Das vorliegende Studium welches eine weniger untersuchte Thematik der rumänischen Geschichtsschreibung anschnidet, beruht auf einer weitläufigen, umfangreichen Dokumentation aus inländischen wie auch weitländischen Archiven. Dieselbe stützt sich auf geschichtliche Forschungen über die antifaschistische Widerstandsbewegung im nord-westlichen Teile Rumäniens, welcher auf Grund des unheilvollen Wiener Diktats von August 1940 der faschistisch-horthystischen Okkupation unterworfen war.

Unser Studium schleust in der Kreislauf der historischen Forschung unveröffentlichte Dokumente und neue Interpretationen bezüglich der Valenzen und Ausdrucksformen des national-revolutionären Kampfes auf dem Gebiete des heutigen Distriktes Sălaj in der Zeit der horthystisch-hitleristischen Besetzung, des Kampfes für Befreiung des ganzen Territoriums des Landes und der Wiederergänzung der natürlichen Grenzen Rumäniens welche durch bewaffneten Kampf und blutigen Opfern in Oktober 1944 bewerkstelligt wurden.